

XI

Tarih Boyunca Türk - Ermeni İlişkileri ve Ermeni Sorunu'nun Ortaya Çıkışı

Doç. Dr. Şenol KANTARCI

*Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü
Öğretim Üyesi, Kırıkkale*

Anadolu'nun önemli bir kehaneti vardır. O da, bu coğrafyayı bir defa
linden çıkartan veya bir şekilde kaybeden bir medeniyet, bir daha onu
asla elde edememiştir.

Dünya tarihinde siyasi ve kültürel zenginliği bakımından öne çıkan
kıt'a parçaları arasında Anadolu, önemli bir yer tutmuştur. Tarihin ilk
dönemlerinden itibaren uygarlığın beşiği olan bu coğrafyada çeşitli
isimler altında devletler kurulmuş, uygarlıklar gelişmiştir. Hemen her
alanda büyük insanlar, hükümdarlar, fatihler yetiştirmiş olan bu coğ-
rafyayı elde etmek, hemen her milletin arzusu olmuştur. Bu çalışmanın
konusunu oluşturan Ermeniler de Anadolu'da yerli halk olarak tarihi,
siyasi ve kültürel haklar bakımından hak iddia etmişler ve Ermenistan
olarak adlandırdıkları yerlerin kendilerine ait olduğunu, oralarda kral-
lıklar kurduklarını ve uzun yıllar boyunca hükümlanlık sürdürdükle-
rini her fırsatta ispatlamaya çalışmışlardır. Kendilerini Ermeni olarak
tanımlayan bu toplum, Anadolu tarihi açısından önemli bir sorunu
ortaya çıkartmışlardır. Ermenilerin 'Ermenistan' olarak sınırlandırmak
istedikleri ve iddialarında aidiyetlerinden söz ettikleri alanlar, büyük
göçlere, çarpışmalara sahne olmuş, güneyden, doğudan gelen fatihle-
rin yolları üstünde yer almış ve bu bölgede yaşayanlar da bu coğrafyaya
hâkim olanlara göre bağılandıkları gücü değiştirmişlerdir.¹

Yüzyıllar boyunca Anadolu'da Türklerin egemenliği altında,
Türklerle birlikte yaşayan Ermeniler, önce siyasi olarak daha sonra ise,
tedhiş hareketleriyle bağımsız olmaya çalışmışlar ancak buna muvaffak

olamamışlardır. Türk-Ermeni ilişkilerini mercek altına alan bu çalışma, 'Ermeni' - 'Ermenistan' tabirlerini irdelemiş ve Türk-Ermeni ilişkileri ekseninde 'Ermeni Sorunu'nun ortaya çıkış sebeplerini tarihi süreç içerisinde kronolojik olarak incelemiştir.

'ERMENİSTAN' - 'ERMENİ' TABİRLERİ

Dünya üzerinde bugün ülkeler var ki, isimlerini üzerinde yaşayan milletten almışlardır. Örneğin, Anadolu'da Türkiye, Orta Asya'da Türkistan, Avrupa'da Fransa ve Almanya gibi ülkeler isimlerini üzerinde yaşayan milletlerden almışlardır. Yine ülkeler var ki, bu ülkelere isimleri buradaki coğrafi veya idari bir taksimat nedeniyle verilmiştir. Bugünkü Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve İtalya gibi devletler, isimlerini üzerinde yaşayan topluluklardan değil coğrafyadan almışlar ve bu ülkelerin üzerinde yaşayanlar, millet olarak orijinal kimliklerini bir tarafa bırakıp bu coğrafi isimleri kimlik olarak benimsemişlerdir. Anadolu tarihine bakıldığında mevcut durumu görmek mümkündür. Yani bu coğrafyada, örneğin Paflogonya, Pamfilya, Kapadokya ve Kilikya üzerinde yaşayanlar, kendi etnik kimlik isimleri ile ilgili olmayan bu bölgenin ismi ile Paflogonyalı, Kapadokyalı, Klikyalı veya Pamfilalı olarak anılmışlardır. Bu durum, bugünkü Ankaralı, İzmirli veya İstanbullu şeklinde isimlendirildiği gibidir. Ermenistan isminin de bu şekilde bir coğrafi bölge adı olduğu pek çok kaynakta itibar gören bir görüştür. Gerçekte kendi kimliklerini 'Hayk' olarak isimlendiren ve ülkelerini 'Hayastan' olarak belirten Ermeniler, yaşadıkları coğrafyaya neden 'Ermenistan' ve kendilerine de neden 'Ermeni' dendiğini açıklayacak bilimsel verilere sahip değildir. Ermeni tarihçilerinden Khorenli Moise, Ermenileri Urartulular olarak görmüş ve 'Ermeni' ismini Urartu Kralı Aramu'ya bağlamışsa da bugünün çağdaş Ermeni tarihçileri, Urartu medeniyeti ve Urartulular ile Ermeniler arasındaki bu yakıştırmayı doğru bulmamışlardır².

İngiliz tarihçi, Arnold Toynbee, 'Armenian' isminin Urartu'nun bilinen son kralı III. Rasmus'un babası 'Erimena' dan veya İ. Ö. XI. yüzyılın sonları ile X. yüzyılın başlarında Kuzey Arabistan steplerinden gelerek Nairi'yi işgal eden 'Aramaen'lerin yaşadığı coğrafya manasına gelen 'Arumu-ni' den gelebileceğini ifade etmiştir. Ancak bu günkü Ermenilerin kendilerini 'Hayk', Ermenistan ismini de 'Hayastan' olarak isimlendirdikleri görüldüğünde bu kelimeler arasında herhangi bir benzerlik olmadığı görülebilir. Ayrıca yakın Asya coğrafyasında eski

tarihlerde yaşamış olan topluluklara ‘Ermeni’ denmiş olması ne kadar normal ise, bu ‘Ermeni’ olarak nitelendirilen toplulukların tamamının, bugün bu kelimeden anlaşıldığı manada yani ‘Hayk’ anlamında ‘Ermeni’ olduklarını kabul etmenin de o derece anormal olacağı ortaya çıkar. Dolayısıyla yazılı vesikalarda ‘Ermeni’ isminin ilk geçtiği günden itibaren bu bölgede, bugünkü anlaşılın şekliyle Ermenilerin yaşadığı iddiası da iflas etmiş olur. ³ Bir diğer olgu da bugünkü Ermenilerin yaşadığı bölge ile coğrafi terim olarak kullanılan ‘Armenia’ – ‘Ermenistan’⁴ sınırlarının aynı olduğuna dair bir sebep bulunmadığı da ortaya çıkar. Louis Dalaporte, Ermenistan’ı Trabzon yakınlarında bir bölge olarak nitelendirirken, N. Adontz, Tunceli civarına yerleştirir. Bir bölge ismi olarak ‘Armenian’ – ‘Ermenistan’ isminin nereden geldiği karanlıkta kaldığı gibi Ermeniler tarafından varlığı iddia edilen ‘Hayk’ toplumunun bu bölgeye ne zaman geldiği de aydınlanamamıştır. ⁵

Ermeni tarihini buzul çağına kadar götürülenlerin yanı sıra dünyanın ilk büyük medeniyeti olarak dünya bilim çevrelerince kabul edilen Sümerler döneminde Ermenistan’ın varlığını iddia edenler de bulunmaktadır. M. Ö 2150-2100’de Guti Sülalesi döneminde Sümer Krallarından Gudea’nın Ermenistan’dan altın tozu ithal ettiği ifade edilmektedir. Yine bağıcılığın Ermenistan’da iyi bilindiğini ve bu bölgede üretilen şarap’ın Babil’in soylu masalarına hizmet ettiği belirtilmektedir. ⁶ Bütün bu bunlar yine ‘Armenia – Ermenistan’ı coğrafi bir bölge adı olarak göstermektedir. Çünkü eğer iddia edildiği dönemde gerçekten bir Ermeni kimlikli toplum veya devlet olmuş olsaydı, bugün için gün yüzüne çıkartılmış olan binlerce Sümer kitabelerinde bundan söz edilmiş olması gerekirdi. Oysa böyle bir bulguya rastlanmamıştır.

Ermeni vakanüvislerinden Khorenli Moiz, Tomas Ardzrouni ve daha birçokları Ermeni ırkının Nuh Peygamberden geldiğini ve Nuh’un gemisinin de Ağrı dağında olduğu kabul edildiğinden, Ermenilerin bu tarihten itibaren bu bölgede yaşadıklarını yazarlar. Dini kitaplar ve efsanelere dayanılarak verilen bu bilgilerden hareket edildiğinde bütün insan neslinin Nuh Peygamberin çocuklarından yeniden türediği düşüncesi ortaya çıkar ki, o zaman Türk Milleti de benzer şekilde Ağrı dağı eteklerinde Nuh’tan türemiş olup, doğup türediği toprakları da muhafaza edebilmiş demektir. Ermeniler tarafından, coğrafi mekân ve ırk konusunda çok değişik hatta zaman zaman birbirine tezat iddialar ileri sürülmüştür. Ermenilerin Pamir yaylasından geldiğini iddia edenler olduğu gibi, Balkan coğrafyasından geldiklerini, Frigya Kolonicileri

oldukları hatta bugünkü İsviçre'nin eski sakinleri oldukları bile iddia edilmiştir. Darius yazıtları ile Heredot'ta geçen 'Armenian' kelimesi ise, belirli bir ırkı kastetmeyip, bölgeyi işaret etmektedir. Bugün için Ermeni olarak isimlendirilen topluluğun muhtemelen bu bölgeye Batı'dan göç ettikleri, ancak yaklaşık 30 yıl kadar süren Tigran dönemi hariç bağımsız bir devlet haline gelemedikleri ve İran içinde yaşayan bir topluluk oldukları söylenebilir. Tigran'dan sonra Roma ile İran arasındaki mücadeleden seyrine paralel olarak Ermeniler birisinin veya diğerinin nüfus sahasında kalmışlardır.⁷

Ermeniler, Ermenistan'ın en parlak devri olarak Arşagunilerden (Partlardan) büyük Dikran'ın dönemini (M. Ö. 95-55) ön plana çıkarırlar. Oysa Dikran, Ermeni değil Partlardandır. 1934 yılında yayımlanan 'Peoples of all Nations' adlı dergide, Mithridat'ın damadı olan Büyük Dikran'ın, Ermenistan'ın kudret ve kuvvetini son derecesine yükselttiği yazılmış ancak Dikran'ın Ermeni olmadığı vurgulanmıştır. Ermeni tarihçileri, Partlar'a kabileleri olan Paratava'dan Bartev, Arşak'a, Arşak ve bunun kurduğu sülaleye de Arşaguni derler. Partların yaşadığı bölge Hazar'ın güney doğusundan, Albruz dağından, Herat'a kadar olan yerlerdir. Kuzeyi'de Hyrcania ovası (Asterâbâd) civarındadır. Anlatılan coğrafya bugünkü Horasan'ı kapsamaktadır. Gerard de Rial, Partların Arya-Ermeni bir uygarlığa sahip olmakla beraber Türklerle aynı ırktan olduklarının tam bir başarıyla ispat edildiğini ifade etmiştir.⁸

The Historians History of the World külliyyatında Partlardan söz edilirken: "Burada çok kez kendilerinden bahsetmek fırsatını bulduğumuz Partların kuzey İran'da bir Scytian (yani Türk) kabilesi olduğu söylenmiştir." denilmiştir. Ermeni tarihçilerinin hükümdar olarak gösterdikleri Arşak, Pharaat, Mithridat, Sanadrug, Tiridat gibi isimler Partların hükümdar listelerinde yer alan isimlerdir.⁹

Ermeniler buldukları yerleri sık sık değiştirmelerine bağlı olarak tarihleri boyunca birçok devletin hâkimiyeti altında varlıklarını sürdürmüşlerdir. M. Ö. VII. veya VI. yüzyıldan başlayarak İranlıların, Makedonyalıların, Partların (Arşakların), daha sonra Romalıların, Greklerin, Müslüman Arapların, Rusların ve Türklerin yönetimleri altında yaşamışlardır. Yakın Asya coğrafyasında hâkim olan feodal düzende farklı etnik yapılarda çeşitli derebeylikler bulunmaktadır. Bu derebeyliklerin hangi etnik yapılarda olduğuna dair sağlıklı bilimsel bilgiler mevcut değildir. Zaten bu derebeyliklerin hepsinin Ermeni olduğunu iddia etmek mümkün olmadığı gibi, bölge ahalisinin tamamının

Ermeni olmadığı ise, çok daha rahat ifade edilebilecek bir husustur. Ermenilerin bugün bir millet olarak kendilerini ispat için başvuracakları iki unsur, inançları olan dinleri ile konuştukları dildir. Ancak din bir milletin tek ayırt edici unsuru değildir. Çünkü aynı dinden değişik milletler olduğu gibi, değişik dini inanca sahip aynı ırktan milletler de vardır. Örneğin, Hazara Türkleri Yahudiliği benimsemiştir, bugün Gagavuz Türkleri olarak bilinen Oğuzların bir kısmı Hıristiyanlığı kabul etmiş, büyük bir bölümü ise, İslâmı benimsemiştir. Görüldüğü üzere, aynı ırk mensubiyetine sahip olan Türkler farklı dinlere girmişlerdir. Benzer durum farklı milletlerden örneklerle çoğaltılabilir. Bu yüzden din olgusu bir milletin tek ayırt edici unsuru sayılamaz. Dil konusuna gelince, bu da zamanla değişikliğe uğrayan bir unsurdur. Bugünkü Ermenicenin ne Urartucayla ne de Firigyalıların dili ile ilgisi vardır. Yine bugün Ermenice olarak konuşulan dilin o bölgede asırlarca karışmış olan çeşitli toplulukların dillerinin bir diğeri ile karışarak oluşmuş bir dil olduğu düşünülemez mi? Zira örneğin bugün Bulgaristan'da konuşulan Bulgarcanın Bulgarların Tuna nehrinin güneyine geçtikleri 668 yılında konuştukları dil ile bir ilgisi bulunmadığı bir gerçek olarak ortadadır. Dolayısıyla Ermeni tarihi olarak ortaya konulan çeşitli kaynakların bugünkü anlaşıldığı şekliyle 'Ermeni' tarihi değil de 'Armenian' – 'Ermenistan' olarak isimlendirilen bir coğrafyanın ve bu coğrafya içerisinde kesin olarak hangi etnik gruba mensup oldukları bilinmeyen bazı feodal beyliklerin tarihi olarak kabul etmek pek de yanlış bir düşünüş olmayacaktır.¹⁰ Ayrıca bu coğrafya'nın Türkler ile Arapların yoğun olarak buldukları bir bölge olması hasebiyle, bilinmeyen feodal beylikler olarak nitelendirilen toplulukların yüksek ihtimalle (önceleri Pagan daha sonra ise, Yahudi-Hıristiyan) Türk veya Arap olması da göz ardı edilmemesi gereken bir husustur. Nitekim Ermenilerin Hıristiyanlığa geçişinde büyük rolü olan Aziz Gregoir ile Tiridat'ın Türk ırkından oldukları, Dede Korkut Oğuz namelerinde belirtilen Arsaklar hanedanına mensubiyetleri iddia edilmektedir. Bir Arsak prensi olan Anag, yakın akrabası olan Ermeni prenslerinden Hüsrevi öldürmüştür. Anag ise, Hüsrev'in adamları tarafından takip edilirken Aras nehrinde boğulmuştur. Bu ölümden sütannelerinin yanında bulunan iki erkek çocuk kurtulmuştur. Bunlardan Gregoir, Anag'ın Tiridat ise, Hüsrev'in oğludur. Tiridat, 301 yılında Hıristiyanlığı resmi din olarak ilan eden prens olarak tarihe geçerken, Gregoir ise, Hıristiyanlık öncesi Tanrı inancının sembolleri olan tapınakları ortadan kaldırmak istemiş, Anahita, Astlik, Vahank'a tahsis edilen Daron'daki tapınağı yıktırması, bunun yerine ilk

kiliseyi Eçmiyazın'de kurdurtmuştur. Eçmiyazın'de kurulan bu kilise, Ermenilerin kilise hiyerarşisi içerisindeki ilk kiliseleridir. Bu kilise aynı zamanda siyasi bir merkez rolünü de üstlenmiştir. Böylece ilk kilise hiyerarşisi Eçmiyazın Kilisesi ve Katoğikosluğu ile başlamıştır.¹¹

İLK TÜRK-ERMENİ İLİŞKİLERİ

Türkler ile Ermeniler arasındaki münasebetlerin geçmişini milattan önceki dönemlere kadar uzatmak mümkündür. Türk Kültür dairesindeki gruplar olarak gösterilen Kimmerler ve İskitler'in Ermenilerle ilk ilişkileri başlattığı söylenebilir. Orta Asya'dan batıya göç ederek M. Ö. 705 civarında Kafkasya'nın güneyinden 'Armenian-Ermenistan' coğrafyasına yönelen Kimmerlerle ilk ilişkilerin başladığı kabul edilebilir. Urartu ve Asur Devletleri'ne önemli darbeler indirdikten sonra Anadolu içlerine doğru yönelen Kimmerlerin bu yayılımlarından her iki devletin (Urartu ve Asur) tabiiyetinde yaşayan bölge halklarının (Ermeni ve Gürcülerin de) etkilendiği söylenebilir. Urartuları zayıflatmış olan Kimmerlerden hemen sonra bölgeye gelen İskitler, Urartu Devleti'ni yıkmış ve desteklediği Medlerin, Asurlularını ortadan kaldırmasına yardım etmiştir. Çeşitli kaynaklarda işte bu süreç içerisinde bölgede ortaya çıkmış olan siyasi boşlukta ilk defa Ermeni ve Gürcü kabilelerin varlığından bahsedilmeye başlanmıştır. M. Ö. 665 yılından itibaren Kür ve Çoruh nehirleri arasındaki bölgeyi yaklaşık 3 asırdan fazla bir süre yurt edinen İskitler, daha sonra bu bölgeye yerleşen ve içerisinde "Armenianlı-Ermenistanlı" olan birçok diğer unsurlar içerisinde eriyip giderek tarih sahnesinden silinmişlerdir.¹² Öyle ki, bu coğrafyada birçok kavim yaşamaktaydı. Katolik Ermenilerden Joseph Sandalgian'ın 1917 yılında Roma'da yayımlanan 'Historia Documentaire de l'Arménie des Âges du Paganizme' isimli iki ciltlik kitabının 'Armenyada Yerleşmiş Yabancılar' başlıklı II. Bahiste, kaynaklarına da işaret ederek "Armenia-Ermenistan" bölgesindeki 13 kavmi ve boyu tanıtır.¹³ Persli Kay-Khosro (Keyaksar) döneminde Kür Irmağı boyunca Yukarı doğru gelen 28 bin Türk ailesi bu bölgeye yerleşmiştir.¹⁴ Bu dönemde Çoruh boylarından Hazar Denizi'ne kadar olan sahada Kıpçaklar bulunmaktadır.¹⁵ VII. yüzyılın ortalarından itibaren Müslüman Arapların bölgeyi ele geçirdiği dönemde bölgenin siyasi yapısında etkili olan önemli bir aile vardır. Gürcü ve Ermenilerin kendilerine mal etmeye çalıştıkları bu aile, Bagaratlılardır. Gerçekte bölgenin yerlisi olmayan Bagaratlılar başka bir bölgeden gelerek Ermeni ve Gürcüleri idare etmeye başlamıştır.

Bagaratlılar, ilk olarak bugünkü Erzurum'un kuzeyi ile Artvin çevresinde bağımsızlığını ilan etmiş, zamanla Tiflis, Anı ve Kars çevresinde de hâkimiyet kurduğu gibi XI. yüzyılın başlarında Gürcü Krallığını da ele geçirmiştir. Hâkimiyet bölgesinde Türk mimarisi tarzında eserler inşa eden bu ailenin Türk olduğuna dair önemli bulgular mevcuttur.¹⁶ İlgi çekici olgulardan birisi de bu dönemde yapılmış olan basilkaların, kiliselerin ve manastırların, Türk Çadırı biçiminde kümbetli mimarlık eserleri olmasıdır. Örneğin Arpaçayı'nın sağında 622'den kalma Anı Saray Kilisesi ve daha eski İçkale Sarayı, Digor, Bagaran/Pekran, Mıran/Erovantaşat kiliseleri, Arpaçayı'nın solundaki Ertik, Mastara, Lımbatavank, Ererük (basilika ve kilise) ve Talın kiliseleri buna örneklerdir.

İslamiyet'e giriş tarihine kadarki süreçte bir kısım Türkler, doğal olarak dönemin tek tanrılı dinlerinden Musevilğe ve hatta İsevilğe girmişlerdir. Hıristiyan Türklerin bir kısmı zamanla Hıristiyan Cemaatleri içerisinde yeni kimlikler edinirken belirli bir kısmı da Ermenilerin mensup olduğu mezheplere ve bu arada Gregoryenliğe de girmişlerdir. Her iki toplumun ilk temaslarının Anadolu coğrafyasında muhtemelen bu dönemde olduğu da düşünülebilir. Giderek Ermeni adını alan Gregoryen inançlı Hayk kavmi ile Kıpçak Türklerinin temasları ise, aynı tarihlerde Kafkasya'da olmuştur. Kıpçak Türklerinin tarihi coğrafyaları bugünkü Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan ve Kuzeydoğu Anadolu'nun bir kısmını kapsamakta idi. Kıpçak Türkleri, Anadolu ve Azerbaycan'da Oğuzlarla birleşerek İslamlaşırken, Gürcistan ve Ermenistan'dakiler Gürcü ve Ermeniler içerisinde büyük ölçüde erimişlerdir¹⁷.

SELÇUKLU'DAN OSMANLI'YA ERMENİLER İLE İLİŞKİLER

Daha önce Roma ve Bizans toprakları ve hâkimiyeti altında yaşayan Ermeniler, Türklerin Anadolu'da egemen güç olmasıyla birlikte, Selçuklu ve Osmanlı toprakları üzerinde ve onların hâkimiyeti altında varlıklarını devam ettirmişlerdir. Hatta Müslüman Türklerin Anadolu'yu fethinde Türklere yardımcı olmuşlardır¹⁸. Bu dönemde Türklerle Ermeniler iç içe, yan yana ve birlikte dostça yaşamışlardır. Ermeniler, Türk kültüründen etkilenmişler ve kendi istekleriyle Türkçe konuşmaya başlamışlardır¹⁹.

Bizans hâkimiyeti altında Ermeniler büyük zorluklar çekmişlerdir. Gerçekte Bizanslılar, Gregoryen olan Ermenilere karşı mezhepleri yüzünden bir antipati beslemekteydiler. Ancak düşmanlıklarının kaynağında Ermenilerin kendilerine karşı olan ihanetleri vardı²⁰. Bu yüzden

Bizanslılar, uzunca bir süre Ermenilere kin ve nefretle bakmışlar ve onlar aleyhinde olmuşlardır²¹. Bu durum Ermenilerin Selçuklu hâkimiyetine girmelerine kadar sürmüştür. Burada şu iddia edilebilir ki, eğer Ermeniler Selçuklu hâkimiyetine girmemiş olsalardı dinlerini ve kültürlerini koruyamamış, doğal olarak da bugünlere gelememiş olacaktı²². Zira, IV. yüzyılda Bizans döneminde Ermenilerin ana dili yasak edilmiş, ruhanî reislerinin millet üzerindeki haklarını tanınmamış özellikle de 452 Chalcedoine (Kadıköy) meclisi toplantısından sonra Bizanslılar, Ermenilerin inançlarındaki aykırılıkları sökmek, kilisenin etkilerini, milliyet hislerini ortadan kaldırmak için sürgün etmişler ve Bizans'ın daimi politikası olarak Ermenileri daima buldukları bölgenin dışına çıkarmışlardır.

Abbasi-Bizans rekabeti sırasında Ermeniler ve Gürcüler, IX. yüzyılın ortalarında Doğu Anadolu'ya gönderilen Hilafet ordusundaki Türk unsurlara karşı mücadele etmişlerdir. Bu dönemde, Azerbaycan'da ortaya çıkan Sacoğulları hanedanı vasıtasıyla bölgede bulunan Ermeni ve Gürcülerin Türklerle olan münasebeti sürmüştür.²³

Henüz Selçuklu devleti kurulmadan önce, 1015-1021 yılları arasında Selçuklu Sultanı Alparslan'ın babası Çağrı Bey'in, ilk Selçuklu-Ermeni ilişkilerini başlattığı söylenebilir. 1016 yılında kendilerine yurt aramak için maiyetindeki yaklaşık olarak 3 bin askeriyile, Doğu-Anadolu'ya yaptığı keşif seferine çıkan Çağrı Bey, 1018'de Van Gölü kıyılarına geldiğinde bölge, Ermeni Arzruni ailesinin hâkimiyeti altındadır. O zamana değin bu bölgede Selçuklu Türk askeri görmemiş olan Ermeniler, Ermeni kaynaklarında belirtildiği üzere: Mızrak, ok ve yaydan oluşan silahlarıyla, beli kemerli, kadınlarınkine benzeyen uzun ve örülü saçlı, rüzgâr gibi uçan Türk atlıları karşısında korkuya ve dehşete kapılmışlardır. Ermeni Senekerim'in (Sanhârîp) oğlu David ve Şapuh komutasındaki Ermeni kuvvetleri önce Selçuklulara karşı çıkmış, ancak savaş sonucunda ağır bir mağlubiyet almışlardır. Böylece Çağrı Bey, birkaç korunan kale dışında Vaspuragan bölgesinin batı taraflarını ele geçirmeyi başarmış, kendisine artık hiçbir Ermeni kuvveti karşı koyamamıştır. Bu kesin zaferinden sonra kuzeye yönelmiş, Gürcülerin yaşadığı bölgeler üzerine akınlara başlamıştır. Gürcü kumandanı Liparit'in savaşa cesaret edemeyerek 5 bin kişilik ordusuyla geri çekilmesi üzerine Çağrı Bey, 1021'de Dovin'in kuzeyindeki Becni'ye kadar ilerlemiştir. Burada karşısına çıkan Vasak Pahlavuni önderliğindeki kuvvetleri de yendikten sonra elde ettiği ganimetleriyle birlikte Azerbaycan ve Horasan üzerinden Mâveraünnehir'e

dönüp, devlet kurma yolunda mücadele veren kardeşi Tuğrul Bey'e ulaşarak, seferleri ve bölge hakkında bilgi vermiştir. Çağrı Bey'in bu seferleriyle ilk Selçuklu-Ermeni ilişkileri başlamıştır.²⁴

Çağrı Bey'in Doğu Anadolu'ya düzenlemiş olduğu bu keşif seferlerinin ilk etkisi Vaspuragan bölgesindeki Ermeniler üzerinde hissedilmiştir. Zira, bu bölgedeki Ermeni prensliğinin önderi olan Senek'erim, Çağrı Bey karşısındaki mağlubiyetinden sonra, 1021 yılında Bizans İmparatoru, Basileos'a (976-1025) elçi göndermiş, kendisine daha batıda sakin ve huzurlu bir arazi vermesi karşılığında tamamen Bizans'ın egemenliğine girmeyi teklif etmiştir. Ermeni prensi Senek'erim'in teklifini kabul eden Bizans İmparatoru, Fırat boylarından Sivas'a kadar olan yerleri ona bırakacağını iletmiştir. Bunun üzerine Bizans İmparatoru arasında gerçekleşen antlaşma ile Senek'erim, 1022'de maiyetindeki 14 bin kişilik kuvvetiyle birlikte bu bölgeye göç etmiştir. Senek'erim'in gidişinden sonra Van Gölü ve çevresi, 1023'ten itibaren Nikephoros Kommenos komutasındaki Bizans kuvvetleri tarafından korunmaya başlanmıştır.²⁵

OSMANLI - ERMENİ İLİŞKİLERİ

Türk-İslam felsefesinin gayrimüslimlere yaklaşımı hoşgörü çerçevesi içerisinde gerçekleşmiştir. Türkler, fethettikleri bölgelerdeki gayrimüslim halk ile onların hak ve hukukunu güvence altına alan zimmet²⁶ adı verilen bir Antlaşma yapmış ve bu halka da zımmî²⁷ adını vermiştir.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşu, gelişmesi ve özellikle İstanbul'un fethi sonucu Bizans'ın yıkılmasıyla Ermeniler için tarihlerinin hiçbir döneminde yaşamadıkları yeni bir çağ açılmış, üzerlerindeki dinsel, siyasal, toplumsal, ekonomik ve kültürel her türlü baskı kalkmış, böylece barış, güven, huzur ve refah dönemi başlamıştır.

Bilindiği üzere, Osmanlı Devleti Türk kökenli, İslamî yapıya sahip ve çok uluslu bir devlettir. Bu çok uluslu yapı içerisinde Türkler kadar, diğer uluslara da yer vardır. Nitekim ilk Osmanlı padişahı Osman Bey, Ermenilerin Bizans'ın zulmünden korunmaları için Anadolu'da ayrı bir toplum olarak örgütlenmelerine izin vermiş ve Batı Anadolu'daki ilk Ermeni dinî merkezi Kütahya'da kurulmuştur. Bursa'nın alınarak başkent yapılması üzerine bu dinî merkez Kütahya'dan Bursa'ya taşınmış, daha sonra Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethiyle Bursa'daki Ermeni dinî lideri Hovakim 1461'de İstanbul'a getirilmiş, Fatih'in

fermanı ile de İstanbul'da bir Ermeni Patrikhanesi kurulmuştur²⁸. Bu gelişmeden hemen sonra İran, Kafkasya, Balkanlar, Kırım, Doğu ve Orta Anadolu'dan İstanbul'a Ermeni göçleri başlamıştır. Böylece Osmanlı İmparatorluğu, Ermeniler için bir çekim merkezi haline gelmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu içerisinde Osmanlı yönetiminin Ermenilere karşı bu tutumu, Ermeni toplumu ve kilisesinin yaşamasına ve gelişmesine önemli katkıda bulunmuştur. Hatta denilebilir ki, Osmanlı Devleti'nin ve kilisesi de dâhil olmak üzere Ermeni toplumunun gelişmesi paralel bir şekilde olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu Gregoryen Ermenileri 'millet' adı altında örgütlemiş ve onları kendi dinî liderlerinin yönetimine bırakmıştır. Fatih Sultan Mehmet, Ermeni Patrikhanesi'ni kuran fermanında, Patriğin, imparatorlukta yaşayan bütün Ermenilerin hem ruhanî hem de cismanî lideri olduğunu hükme bağlamıştır.

Ermenilere, din, kültür, eğitim ve hayır işlerini yürütebilmeleri için gerekli malî olanaklara kavuşabilmeleri bakımından vakıf kurma imkânı da tanınmış, hatta kendi malî güçlerinin yetmemesi halinde Osmanlı yönetimi yardımıda bulunmuş, Patrikhanenin eksiklerini tamamlamış, Ermeni kurumlarına malî destek sağlamıştır.

Ermeni toplumu kendisine tanınan hak ve ayrıcalıkları başarıyla kullanarak hızla gelişmiş ve refaha kavuşmuş, ayrıca Türk-Osmanlı kültür, yaşam tarzı ve yönetim biçimini de benimseyerek kısa süre içerisinde Osmanlı yönetiminin güvenini kazanmıştır. Bu güven sayesinde iş hayatında olduğu gibi, kamu hizmetlerinde de önemli yerlere gelmişlerdir.

Osmanlı tarihi, Ermenilerden 29 Paşa, 22 Bakan, 33 Milletvekili, 7 Büyükelçi, 11 Başkonsolos ve Konsolos, 11 Üniversite Öğretim Üyesi ve 41 yüksek rütbeli memur kaydetmektedir. Ermenilerin yapmış olduğu bakanlıklar arasında Dışişleri, Maliye, Ticaret ve Posta Bakanlıkları gibi son derece önemli ve kilit mevkiiler olmuştur. Böylece, Ermeniler, Türkler başta olmak üzere, İmparatorluğun bütün unsurlarıyla XIX. yüzyıl sonlarına kadar barış ve güven içerisinde yaşamışlar, Osmanlı yönetimiyle ilgili herhangi bir şikâyetle ya da sorunla karşılaşmamışlardır.

Bununla birlikte, zaman zaman kendi aralarında iç çekişmelerle düşmüşlerdir. İstanbul'un fethinden önce ve hemen sonra Anadolu ve Kırım'dan İstanbul'a gelen 'yerli' denilen Ermeniler ile İran ve Kafkasya'dan gelen ve "Doğulu" ya da "Taşralı" denilen Ermeniler Patrik seçimi nedeniyle mücadeleye girişmişler, birbirlerini Osmanlı yönetimine şikâyet etmişler ve yönetimin kendi lehlerine müdahalesini

sağlamaya çalışmışlardır. Osmanlı yönetimi ise, Ermeni grupları ve iç sorunları karşısında ısrarla tarafsız kalmıştır. Bu mücadeleyi “Doğulu” Ermenilerin kazanması üzerine Patrikliğe ruhanî olamayan kişiler de getirilmeye başlamış, mevki ve unvan çatışması zaman zaman kanlı kavgalara dönüşmüştür. Osmanlılar bu aşamada duruma müdahale etmişler ve Ermenilerin birbirlerini kırmasını önlemişlerdir.

Mezhep kavgaları Ermenileri birbirlerine düşüren bir diğer etken olmuştur. Özellikle yabancı müdahaleler sonucu Ermeniler arasında Katoliklik ve Protestanlığın yayılması Gregoryen Ermenilerde büyük infial uyandırmış ve Gregoryen Ermeniler, Osmanlı yönetimine başvurarak bu durumun önlenmesini istemişlerdir. Osmanlı yönetimi Ermenilerin içi sorunu saydığı bu gelişmeye müdahale etmeyince yine kanlı kavgalar görülmüş ve Protestanlığı kabul eden Ermeniler Çuhacıyan ve Tahtacıyan adlı Patrikler tarafından aforoz edilmişlerdir. Daha sonra Katolikler arasında da Vatikan’a bağlı olup olmamak konusunda çatışmalar çıkmış, Papa Vatikan’a bağlı olmayan Ermenileri aforoz etmiş, Osmanlı yönetimi duruma müdahale ederek 1888’de bu iki Katolik grubu barıştırmıştır.

ERMENİ SORUNU’NUN ORTAYA ÇIKIŞI

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Ermeni sorunundan bahsedilmeye başlanır. Yine Ermeni sorununa başlangıç arayanlar bunu 1856 İslahat Fermanı ya da 1877 – 1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve bunu izleyen Ayastefanos Antlaşması ve Berlin Konferansı’na taşırlar. Aslında bu yaklaşımlar yanlış değildir. Ancak, meselenin 1856’ya veya 1877 – 1878’e taşınmasının alt yapısını incelemeyen, buna neden olan faktörleri açıklamadan doğrudan İslahat Fermanı’na veya Berlin Konferansı’na bağlamak meseleyi oldukça kısır bırakır.

Ermeni sorununun ortaya çıkışında dünya siyasasındaki gelişmelerin önemli etkisi ve katkısı olmuştur. Bunlardan birisi, Sanayi Devrimi’nin çok tabii paraleli olan sömürgeciliktir. Bir diğer olay hemen bütün dünyayı etkisi altına alan Fransız İhtilâli ve paralelinde gelişen milliyetçilik olgusudur. Ermeniler, Osmanlı İmparatorluğu içindeki azınlıkların birer birer isyan ettiklerini, bunların muhtariyet ve/veya bağımsızlıklarını elde ettiklerini görmüşlerdir. Bu olaylar neticesinde kendilerinin de böyle bir harekete girişebilecekleri düşüncesi ortaya çıkmıştır.

Etkenlerden birisi de dinsel ideoloji bağlamında çıkmıştır. Osmanlı toplumu içerisinde ilk başta sadece mezhep olarak Gregoryen Ermenileri mevcut iken Fransa'nın çalışmaları sonucu Katolik bir Ermeni topluluğu ve akabinde Ermeni Katolik Kilisesi, İngiliz ve Amerikalı misyonerlerin çalışmaları ve İngiliz Hükümetinin baskısı ile Ermeni Protestan Kilisesi ve Rusya'nın etkisi ile Ermeni Ortodoks Kilisesi ortaya çıkmıştır.

ERMENİ SORUNUNUN ORTAYA ÇIKIŞINDA ROL OYNAYAN DEVLETLER (1800 – 1890)

Ermeni Sorununun Ortaya Çıkışında Fransa'nın Rolü

Türkiye'de Ermeni meselesi üzerine yazılmış kaynak niteliğindeki kitaplar incelendiğinde hemen hepsi sorunun ortaya çıkışındaki baş aktörü Rusya olarak gösterirler. Ancak Rusya, Ermeni ayaklanmalarındaki etkilerden sadece birisidir. Rusya'nın yanı sıra Ermeniler arasında Katoliklik propagandası yapan Fransa'nın; Ermeniler üzerinde Protestanlığı çıkarları için yerleştirmeye çalışan İngiltere'nin; ABD ve Almanya gibi devletlerin doğrudan veya dolaylı olarak mesele üzerinde göz ardı edilmeyecek kadar önemli etkileri olmuştur. Bu devletler özellikle 1840 tarihinden sonra çıkan olaylardan faydalanarak mezheplerinden olanları himaye etme amacıyla Osmanlı İmparatorluğu'ndaki nüfuzlarını kuvvetlendirmeye başlamışlardır.

Osmanlı Devleti içerisinde yaşayan Ermenilerin imtiyazlı durumları, başta Fransa olmak üzere diğer Avrupa devletlerinin de ilgisini çekmiştir. Anadolu'daki azınlıklara özellikle de Ermenilere karşı XVI. yüzyıldan itibaren ilgi duyan ve bu amaçla Türkiye'ye 1548'den itibaren seyyahlar göndermeye başlayan²⁹ Fransa, doğuda çıkarlarını sağlama amaçlı kendisine Katolik bir müttefik oluşturmak için özellikle Ermeniler üzerinde yüzyıllarca mesai harcamış ve amacına ulaşmıştır³⁰.

Katolikliğin Ermeniler arasına girişi Haçlı Seferleri'nden sonra başlamıştır. Fransa ve Vatikan'ın yanı sıra Kilikya Ermeni Baronluğu'nun siyasi bir tercih olarak Katolikliğe yakınlık duymasında, Venedik yönetimindeki Kıbrıs ve Ceneviz kolonileriyle olan münasebetlerinin etkisi olmuştur. Katolik devletler Cizvit papazlar ve diğer Katolik tarikatları vasıtasıyla Osmanlı coğrafyasında Katolikliği yaymak suretiyle, Osmanlı Devleti içerisinde kendi menfaatlerini savunacak, kendilerine taraftar zümreler oluşturma gayreti içerisinde girmişlerdir. Vatikan, Osmanlı

topraklarındaki Hıristiyan unsuru Katolikleştirerek, onların Osmanlı ile olan bağlarını önce zayıflatıp sonra da keserek, doğrudan doğruya Katolikliğin hamisi durumunda olan Fransa'nın nüfuzu altına sokup, gerektiğinde Osmanlı Devleti içerisindeki Hıristiyan azınlığın haklarını savunmak için Babilî nezdinde girişimlerde bulunma yetkisini elde etme amacını güdüyordu. 1587 yılında Papa olan V. Sikst, Osmanlı Devleti sınırları dâhilindeki Ermeniler, Melkitler, Yakubiler ve Keldaniler gibi Hıristiyan topluluklarına heyetler göndermiştir. Papalığın niyeti bu Hıristiyan toplulukları önce Katolikleştirerek, bunlar üzerinde maddi ve manevi nüfuz tesis etmek daha sonra ise, Osmanlı Devleti aleyhine tahrik ederek kendi çıkarları için kullanmaktı. Papa Sikst Quint (1585-1590), diğer Katolik devletlerin de desteğiyle Osmanlı Devleti içerisinde Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı bölgelere heyetler göndermiştir. Fransa'nın da desteğini alan Papa Sikst, Osmanlı Devleti içerisinde görev yapan misyonerlere, Ermenileri Katolikliğe çekmeleri için yoğun gayret göstermeleri yönünde talimat verdikten sonra, misyonerler 'Papa için gönül, Fransa devleti için ise, kul kazanmak' yolunda seferber olmuşlar ve Osmanlı Ermenilerini Katolikleştirmek için çalışmalarına başlamışlardır. 1604 yılında yenilenen kapitülasyonla, Fransa'ya Katolikler üzerinde himaye hakkı tanınmıştır. Bu kapitülasyonun sağlamış olduğu imtiyazla, Osmanlı Ermenilerini Katolikleştirme noktasında sadece Fransız misyonerler değil diğer misyonerler için de daha rahat bir ortam sağlanmıştır. 1630 yılında İstanbul'da bulunan Katolik papazlar Ermenilere: "Katolikliği kabul ettiğiniz takdirde, Fransa'nın her türlü himayesine kavuşursunuz" diyerek Katolikleştirmeye çalışırken bir yanda da kendi mezheplerinin zor ve sıkıcı olduğunu oysa Katolikliğin daha kolay olduğunu anlatarak onları kendi mezheplerine çekmeye çabalamışlardır. Fransa'nın Osmanlı Ermenileri üzerinde yoğunlaşmasının ana nedenini ilerleyen dönemde Osmanlı üzerinde uygulayacağı sömürgecilik düşüncesi oluştururken, özellikle Ermenileri seçmesi ise, Ermeni kilisesinin Ortodoks kilisesi kadar güçlü olmasının yanı sıra Ermenilerin Osmanlı Devleti'nde İstanbul'dan başka Doğu, Güneydoğu ve Suriye bölgelerinde dağınık olarak yaşamalarının da kaynaklanıyordu.

Fransız sefiri Marguis de Bonnac, İstanbul'dan XIV. Lui'ye hitaben gönderdiği mektubunun bir bölümünde, Katolik misyonerler vasıtasıyla Ermenileri getirmek istediği noktayı belirtirken, Ermenilerle kendileri arasında çıkabilecek ihtilaflarda dikkatli hareket edilerek, lüzum hasıl

olmadıkça Türklere müracaat edilmemesi gerektiğini, Ermeni kiliselerinin yöneticilerini elde ederek kendi amaçlarını gerçekleştireceklerini, ve Ermenileri Türk egemenliğinden kurtarmaya yönelik Ermeni önde gelenlerini ikna etme yollarını gerçekleştirmek için çalışmalar yapmalarının zorunluluğunu anlatmıştır.

Fransa Osmanlı Devleti'nde Ermenilere yönelik uyguladığı propagandada Fransisken ve Cizvit rahiplerinden yararlanmıştır. Bu rahiplerin yayıldığı bölgeler, İstanbul, Adalar, İzmir, Halep, Mısır, Kıbrıs, Suriye, Irak ve Filistin'dir. Belirtilen bu yerler doğrudan Fransa'da Paris, Tur ve Bretagne gibi üç merkezden yönetiliyordu. Fransa, Osmanlı Devleti'nden elde etmiş olduğu kapitülasyon imtiyazıyla, devlet sınırları içerisinde serbest dolaşım hakkını, Türkiye Ermenilerini kendi menfaatleri bağlamında kıvama getirme ekseninde kullanmıştır. Osmanlı Ermenilerini Katolikleştirerek bu coğrafyada kendisine bağlı, Fransız çıkarlarını koruyup kollayacak bir kitle kazanmak istiyordu. Başlangıçta sadece Osmanlı başkenti olan İstanbul'daki Ermeniler üzerinde yürütülen bu propaganda daha sonra Anadolu'ya da kaydırılmış ve özellikle Doğu ve Güneydoğu bölgelerindeki Ermeniler üzerinde tatbik edilmiştir. Fransız misyonerler, bu bölgelerden de Suriye, Lübnan ve diğer Ortadoğu bölgesine doğru faaliyet alanlarını genişleterek çalışmalarını bu bölge Ermenileri üzerinde yürütmüşlerdir. Bütün bu çalışmalarlarıyla Fransa, Avrupalı diğer devletler ile arasında olan rekabette Osmanlı Ermenilerinden faydalanarak avantaj sağlamak istiyordu. Eğer Ermenileri Katolikleştirme faaliyetinde başarı elde ederse, Osmanlı Devleti'yle olan her münasebetinde bir adım daha atarak ileride Akdeniz ve Boğazlar üzerinde rakibi olan diğer Avrupalı devletlerden daha fazla hak ve söz sahibi olacaktı. Fransa'nın uzun vadede, sistemli bir şekilde yavaş yavaş ilerleyen ancak derin tesirler icra eden Osmanlı Ermenilerini Katolikleştirme propagandasının sonuçları da önemli olmuş, çok sayıda Ermeni Katolik mezhebine girmiştir. Fransa'nın XVI. yüzyılda başlattığı Osmanlı Ermenilerini Katolikleştirme çalışmaları XVII. -XVIII. ve XIX. yüzyıllarda da devam etmiştir.

Paris'te on beş günde bir yayımlanan ve idaresi Katolik papazlar elinde bulunan 'La Terre Sainte' (Kutsal Yerler) isimli gazetenin 1875 – 1878 yıllarına ait sayılarında misyonerlerin Anadolu'daki çalışmaları hakkında oldukça geniş bilgi bulmak mümkündür. Gazetenin çeşitli sayılarında Fransa'nın Papalıkla işbirliği yaparak, Türkiye'deki Katolik Ermenileri nasıl desteklediğini, nasıl tahrik ettiğini, Katolik Ermeni

dini liderlerinden hangilerinin Fransa'da dini eğitim almış olduklarını ve bunların Türkiye ile ilgili mektuplarını görmek mümkündür³¹.

Bükreş Antlaşması'ndan (1811) sonra bir kısım Ermeniler açıkça Katolik olduklarını ilan etmişlerdir. Bu Ermenilerin, Katolikliği kabul etmesinden rahatsızlık duyan Ermeni Patriği idaresindeki Gregoryen Ermeniler, Katolik Ermenilere düşman olmuşlardı. Fransa Katolik Ermenileri her türlü yardım ve himayeye mahzar kılmış, onların Fransa'da eğitim görmelerinde ve ticari faaliyetlerinde her türlü kolaylığı sağlamıştı. Bu yüzden Osmanlı topraklarında yaşayan Maruniler, Keldaniler gibi azınlıklar da Katolik Ermeni cemaatine dahil olmaya başlamışlardır³². Bütün bu gelişmeler Akka yenilgisinin acısını içerisinde çıkaramayan Napolyon Bonapart'ı bir tür intikam almak için Osmanlı Devleti içerisinde yaşayan Katolik Ermenileri yönetime karşı ayaklandırma düşüncesine sevk etmiştir. Ancak, bu konuda İstanbul Büyükelçisi Sebastian'dan olumlu bir cevap alınamamıştır³³.

Ermeniler arasında Katolikliğin gelişmesinden rahatsızlık duyan Gregoryen Ermeniler, bu durumu Babıâli'ye şikayet etmişlerdir. Osmanlı Hükümeti, 1828 yılında İstanbul'daki Katolik Ermenileri, Anadolu'nun iç kısımlarına doğru mecburi bir iskâna tâbi tutmuş ve Katolik Ermenilerin önde gelenlerinden bir kısmı ölüm cezasına çarptırılmıştır. Bu Ermenilerin mallarına da el konulmuş,³⁴ fakat bu dönemde Rumeli ve Anadolu'da meydana gelen Rus istilası sebebiyle bu sürgün hadisesi önemini kaybetmiştir. Olaylar sebebiyle Fransa ve Avusturya'nın Osmanlı Devleti nezdindeki müdahale ve protestoları meseleyi bir 'Katolik Davası' haline getirmiştir. Kendisini Katoliklerin hamisi gibi gören Fransa, bütün Katoliklerin sürülmesini Katolik mezhebine karşı düşmanca bir tavır olarak gördüğünü, bu meseleyi kendi öz meselesi gibi telakki ettiğini keskin bir üslupla Babıâli'ye ifade etmiştir. Gelişen bu olaylar karşısında Fransız Hükümeti, Osmanlı Devleti'ni protesto ederek, Edirne Antlaşması uyarınca Katolik Ermenilerin İstanbul'da kalması, müsadere edilen malların iadesi ve Katolik Ermeniler için Patrik tayin edilmesi yönünde baskı yapmaya başlamıştır. Rusya ile sürdürdüğü savaş esnasında gelişen bu olaylar karşısında Osmanlı Devleti, Fransa başta olmak üzere bütün Katolik devletlerin baskısıyla karşı karşıya kalmıştır. Bu sebepten Babıâli bu meseleye tavizkâr bir şekilde yaklaşmaya bir anlamda mecbur edilmiştir³⁵.

1830 yılında Cezayir'i işgal ederek Afrika'da genişleme politikasına girişen Fransa, bir taraftan da Osmanlı Devleti'ndeki Katoliklerin

himayesi konusuna daha fazla önem atfetmeye başlamış, hatta bu konuda o kadar ileri gitmiştir ki, Kırım Savaşı'nın çıkışına sebep olan 'Kutsal Yerler Meselesi'nde başrol oynamıştır. Kırım Savaşı'nda Osmanlı Devleti ile birlikte hareket eden III. Napolyon, 1856'dan sonra milli birliklerini kurmaya çalışan Almanya ve İtalya ile sonucu Fransa için başarısız olan bir mücadeleye girişmiş olduğundan Osmanlı içişlerine bir süreliğine karışamaz duruma gelmiştir. 1870'te Almanya'ya mağlup olunca ciddi bir sarsıntı geçiren Fransa, her ne kadar Berlin Kongresi'ne katılmışsa da burada etkin bir rol oynayamamıştır. 1789 Fransız İhtilâli'nden sonra, hürriyet ve bağımsızlık fikirlerinin beşiği sayılan, ancak Napolyon döneminden itibaren 1870'lere kadar bu tür cereyanlara kapalı kalan Fransa, Cumhuriyet'in yeniden ilânı üzerine, yeniden hürriyet ve bağımsızlık fikirlerinin savunuculuğuna soyunarak, çeşitli ülkelerde özellikle Osmanlı Devleti içerisinde devlete karşı mücadele eden zümrelere destek vermeye başlamıştır. Almanya'ya karşı yenilgisini unutmayan Fransa, 1878 Berlin Kongresi'nden Almanya'ya küskün olarak ayrılan Rusya ile yakınlaşmaya başladığı gibi İngiltere de sorunlarını halledip 'Entente Cordiale' ortaya çıktıktan ve İngiliz-Rus yakınlaşması gerçekleşikten sonra bu üç devletin Osmanlı üzerindeki görüşleri de birleşmiş ve taksim planlarının yapılmasında Fransa'nın büyük rolü olmuştur.

ERMENİ SORUNUNUN ORTAYA ÇIKIŞINDA RUSYA'NIN ROLÜ (1800 – 1890)

Rusya ile Ermenilerin karşılıklı olarak birbirlerine ilgi duymaya başlamaları XVIII. yüzyıl başlarında I. Petro dönemine rastlar. Nitekim I. Petro, İran ile yaptığı savaşlarda Ermenilerden yararlandığı gibi onları Rus topraklarına yerleşmeye de davet etmiştir. Bu davet üzerine İrandaki bulunan Ermenilerin bir kısmı Rusya'ya göç etmiştir³⁶.

1800'lü yıllar Çarlık Rusya'sının dünya güç dengesinde giderek daha önemli bir devlet olarak ortaya çıktığı dönemdir. Bu emperyalist güç, komşu olduğu Osmanlı Devleti topraklarını bir tür doğal gelişme alanı olarak kabul ettiği için Osmanlı toprakları üzerinden Güneye ve Güneybatıya yayılma amacıyla olmuştur. Nitekim, Yunanistan'ın Osmanlı Devleti'nden ayrılarak bağımsız bir devlet olmasında büyük ölçüde Rusya'nın Osmanlı üzerinden Güneye yayılma politikası sebep olmuştur. Bu politikanın başta gelen unsurlarından birisi de Rusya'ya

göre, Osmanlı Hıristiyanlarının hamisi olmaktır. Bu ise, Rus Ortodoks Rumların yanı sıra Ermenilerle de ilgilenilmeye Rusya'yı sevk etmiştir.

1816 yılında Moskova'da Ermeni Şark Dilleri Enstitüsü'nü kuran Rusya, Ermeni konusunu daha sistemli bir şekilde ele almıştır. 1826 – 1828 yıllarında İran ile yapmış olduğu savaşları kazandıktan sonra 1828 yılında imzalamış olduğu Türkmençay Antlaşması ile elde ettiği Revan ve Nahçıvan Hanlıklarını birleştirerek Ermeni vilayetini kurmuştur³⁷. Eçmiazin Kilisesi kısa sürede Rus nüfuzuna girmiş, hatta Katolikos Nerses Aratarakes 60 bin kişilik bir Ermeni kuvvetinin başında Rus – İran Savaşı esnasında Ruslar safında katılmıştır.

Rusya, Batıda Balkanlara nüfuz etmeye çalışırken, Doğuda da Kafkasya'ya inmektedir. Bu gelişme Kafkasya'daki Eçmiazin Ermeni kilisesini Rus tesiri altına sokmaya başlamıştır. Eçmiazin ise, Gregoryen Ermenilerin büyük çoğunluğunun bağlı oldukları dinsel merkezdir. Rusların Osmanlı Ermenilerine sızmaya çalışması da Eçmiazin Kilisesi aracılığıyla olmuş ve 1844'ten itibaren İstanbul, Ermeni Patrikhanesi'ndeki ayinlerde Eçmiazin Katolikosu'nun adı anılmaya başlamıştır. Ancak, Rusların organize bir şekilde Ermenilerle ilgilenmesi 1820'li yıllarda olmuştur. Çünkü, 11 Mart 1828 tarihli bir yazıyla Erzurum Valisi Galip Paşa'nın, Rus sınırında bulunan Ermenilerin içi bölgelere gönderilmesini Babıâli'ye teklif etmesi, bunun en önemli belgeleri arasındadır. Nitekim, 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Ermeniler Osmanlı Devleti'ne ihanet etmişlerdir. Bu savaş sırasında oldukça önemli sayıda Ermeni, Rus ordusuna asker olarak kaydolmuş, bir kısmı Erzurum'un Ruslara teslim olmasında etkili olmuş, bir kısım Ermeni'de bu esnada Erzurum'daki Müslüman halka eziyet etmiştir. Savaş sonunda Kafkasya'ya hakim olan Rusya, daha önce kendi topraklarında kurmuş olduğu Ermenistan vilâyetine Anadolu'daki Ermenilerin göç etmelerini istemiştir. Osmanlı yönetimi buna karşı çıkmışsa da göç eden Ermeniler olmuştur³⁸.

Aynı olay, 24 Nisan 1877'de başlayan Osmanlı-Rus Savaşı'nda da tekrar etmiştir. Bu savaş esnasında Rusya, Doğu Anadolu'da yaşayan Ermenilerden yararlanma yoluna gitmiş, karşılığında ise Ermeniler, Patrik Nerses Varjabedian ve İzmirliyan başkanlıklarında Ermeni Meclisi'ni toplamışlar ve Çar II. Aleksandr'a ulaştırılmak üzere bir muhtıra hazırlamışlardır. Rus Çarı'ndan Rusya'nın Doğu Anadolu'da işgal ettiği toprakları Osmanlılara geri vermemesini isteyen muhtıra ile Patrik Varjabedian, savaş sonrası Ayastefanos'taki Rus karargâhına

giderek Grandük Nikola ile görüşmüş ve Doğu Anadolu'nun Ruslar tarafından ilhâkını, bu olmazsa bölgeye Bulgaristan'a olduğu gibi özerklik verilmesini, bu da mümkün değilse bölgede Ermeniler lehine ıslahat yapılmasını talep etmiştir. Patriğin son talebi Ruslar tarafından kabul edilmiş ve Ayastefanos Antlaşması'na 16. madde olarak girmiştir.

Doğu Anadolu'daki Rus işgali, Rusya'ya Osmanlı Ermenileri üzerindeki etkisini artırma imkânı vermiş ve Rus ordusundaki Ermeni subaylar Osmanlı Ermenilerini Osmanlı Devleti aleyhine kışkırtmaya çalışmış ve Ermenilere "Balkanlardaki Hıristiyanlar gibi Osmanlılardan ayrılarak kendi muhtar devletlerini kurabileceklerini telkin etmişlerdir.

ERMENİ SORUNUNUN ORTAYA ÇIKIŞINDA ABD'NİN ROLÜ (1800 – 1890)

ABD'nin Ermenilere ilgi duyması, karakteristik olarak dağınık bir halde yaşayan Ermeniler için yeni bir ufuk açmış ve Ermenilerin Yeni Dünya'yla daha sıkı irtibata geçmesini sağlamıştır. Amerikan-Ermeni yakınlaşmasının tabii bir sonucu olarak da, XIX. yüzyıldan itibaren Anadolu'dan ABD'ye toplu Ermeni göçleri başlamıştır. Bu göçler, XIX. ve XX. yüzyıl boyunca devam etmiş böylece ABD'de özellikle Türk-Amerikan ilişkilerinde ortaya çıkan siyasi bunalımlara sebep olan hatırı sayılır bir Ermeni topluluğu oluşmuştur³⁹.

ABD, Ermeni sorununa ilk olarak kendi iktisadî çıkarları açısından yaklaşmıştır. 1780'lerden itibaren Anadolu ve Orta Doğu topraklarının kaynak zenginliği ve pazar niteliği, Birleşik Devletleri cezp etmiştir. Bağımsızlığını kazandıktan sonra gerek elde edilen bağımsızlığın korunmasında gerekse ülkenin (ABD'nin) sahip olduğu zenginliklerin Avrupa'ya sömürge olmaması gayesiyle "Amerika Amerikalıdır" temel ilkesiyle saptanmış olan Monroe Doktrini'ni (1823) benimsemiştir⁴⁰. Birleşik Devletler'de çok uluslu bir yapı olduğundan birleştirici unsur olarak "Hıristiyanlık" olgusu düşünülmüştür. ABD'nin 1823 yılında uygulama sahasına koyduğu Monroe Doktrini, bir anlamda kendi içine kapanmayı, yani ABD'nin eski dünyanın politikasına uzak durmasını öngörmekteydi, Ancak, dünyanın sömürgeci devletlerce paylaşılmasına kayıtsız kalmanın getireceği zararın bilinciyile, devlet politikası olarak belirlenmiş olan Monroe Doktrini'ni çiğnememek gibi bir esas çarpışınca, her ikisine de uyumlu olan yöntemin, misyonerlerden yararlanmak olduğu görüşü ortaya çıkmıştır.

ABD, misyonerleriyle girdiği Osmanlı ülkesine, önceleri İngiliz Büyükelçiliklerinin vasıtasıyla daha sonra 1830'da Osmanlı Devletiyle yapmış olduğu Antlaşmayla, ticari faaliyetleriyle girmiştir.

Birleşik Devletler, 7 Mayıs 1830 Antlaşmasıyla "the most favored nation" (en çok kayırılan ülke) statüsünü almıştır. Böylelikle Osmanlı Devleti tarafından kapitülasyon hakları ABD'ye de verilmiştir⁴¹. ABD'nin Osmanlı Devleti ile yapmış olduğu 1830 Antlaşması ve iki ülkenin ticarî anlamdaki yakınlıkları, daha çok ABD'nin işine yararmıştır. Çeşitli olanakları sağlayan Osmanlı coğrafyasındaki verimli topraklar, Amerikan çıkarları bakımından ön planda tutulmuştur.

Washington ile İstanbul arasında yapılan 7 Mayıs 1830 Antlaşması'ndaki bir madde, Osmanlı Devleti için ilerleyen yıllarda önemli bir sorunun kaynağını oluşturmuştur. Antlaşmada üçüncü madde olarak belirlenen husus ile Amerikan tüccarları Türkiye'de simsarlar kullanma hakkına sahip olmuş ve bu simsarların her milletten olması koşulu ile de ABD tarafından Türkiye Ermenileri için içerisine dahil edilmiştir⁴². Kendi ticari planı olarak ABD, Anadolu'da kıyı kesimlerde Rumlardan faydalanma yoluna giderken, iç kesimlerde de Ermeni kitlesinden faydalanmıştır. Bunun tabii sonucu olarak da, Anadolu'da zengin bir Ermeni burjuvazisi ortaya çıkmıştır. Bu burjuva grubuna, yine Amerikalı misyonerlerin yapmış oldukları etkin çalışmalar neticesinde eğitilmiş bir Ermeni kitlesi eklenince, bu yapılanma artık hasta adam olarak XIX. yüzyılda çeşitli siyasi bunalımlar yaşayan Osmanlı İmparatorluğu için önemli sorunları da beraberinde getirmiştir.

Amerikalı misyonerler, Türkiye'de o kadar muazzam çalışmıştı ki, örneğin 1840'larda sadece Suriye'de kutsal kitap basımı ve dağıtımı yıllık 6. 000. 000 sayfanın üzerine çıkmıştır⁴³. 1893 yılına kadar Türkiye'de 624 okul, 436 ibadethane açmışlardır. Bu tarihte Türkiye'de 1317 misyoner görev yapmaktaydı ve 1893 yılına kadar Türkiye'de 3 milyon İncil ve yaklaşık 4 milyon da değişik kitap dağıtılmıştı⁴⁴. "ABCFM"nin 1893'e kadar harcadığı para 7 milyon doları aşmıştı⁴⁵. Bunun yarısından fazlası Amerikan vatandaşlarından toplanmıştı. Amerikan dış misyoner örgütünün sekreteri Judson Smith, yukarıdaki rakamların bir bölümünü sıraladıktan sonra "Bütün bu asil hizmetlerimiz, Ermeni milletini bize karşı sonsuz sevgi ve şükran duygularına gark etti. Ve Ermenileri yüreklerini çelik bir çengelle misyonerlere bağladı. Artık Ermeni milleti, bu koruyucularının ve velinimetlerinin ellerinde bir balmumu parçası

gibidir” diyerek Ermenilerin ABD’ye artık bağımlı olduğunu aleni bir şekilde ifade etmiştir⁴⁶.

1908’e kadar Amerikan Protestan misyonerliği işi çok hızlı bir şekilde genişleme göstermiştir. Örneğin 1860’larda misyon alanı o kadar büyümüştür ki, üç ayrı alt bölüme ayrılmıştır. Bunlar: Batı Türkiye, Merkezi Türkiye ve Doğu Türkiye’dir. Başlangıçta bu başarı önemli ölçüde eğitim ve dini hareketler yoluyla gerçekleşmişti. 1914’e gelindiğinde American Board aşağıdaki başarıları imza atmıştı. 17 istasyon ve bu istasyonlara bağlı 256 dış istasyon şubeleri vardı. Amerikan asıllı misyonerlerin sayısı 174’e düşerken bunların yerini Türkiye’den yetiştirdikleri Ermeniler almıştı ki, bunların sayısı 1200’ün üzerindedir. Bunların 82 tanesi baş rahip statüsündeydi. Ayrıca, 137 kilise ile bu kiliselere bağlı 14. 000 üye ve 50. 000 yandaş bulunmaktaydı⁴⁷.

Ana eğitim merkezleri, İstanbul (Robert Koleji ve Amerikan Kız Koleji), Antep (Merkezi Türkiye Koleji), Merzifon (Anadolu Koleji), Harput (Harput Koleji), İzmir (Uluslar arası Kolej), Van (Van Koleji) ve Tarsus (St Paul’un Koleji)’dur⁴⁸. 1914’e kadar misyon okulları ve kolejlerin sayısı 426’yı bulmuştu. Bunun içerisinde 8 kolej, üç ilahiyat fakültesi, 46 orta derceli okul ve 371’ane de diğer okullar vardır. Bu okullara kayıtlı (1914 itibarıyla) 1700 kolej öğrencisi, 4000 lise öğrencisi, ve ilkokullarda ise yaklaşık 19. 500 kişiden oluşan kız ve erkek öğrenci kayıtlıdır. Bu okullardaki öğrencilerin tamamına yakını Ermeni öğrenciler oluşturmuştur⁴⁹.

XIX. yüzyılda, Osmanlı Devleti içerisindeki Ermeniler, Amerikalı tüccarlar ve misyonerler vasıtasıyla peyderpey ABD’ye göç etmeye başlamışlar, daha sonra bu ülkede çöken imparatorluktan tıpkı 1829 yılında Yunanlıların yaptığı ve/veya 1878 yılında Bulgarların yaptığı gibi bağımsızlık ya da Bulgaristan örneğinde olduğu gibi muhtariyet istemleriyle Anadolu içerisindeki Ermenileri teşkilatlamaya hatta isyan eylemlerine yönlendirmeye başlamışlar ve Osmanlı Devleti’ne yönelik karalama kampanyalarına girişmişlerdir.

İlk olarak 1894 yılında ABD Kongresine taşınan mesele, 3 Aralık 1894 tarihli bir kararla Türkiye’nin haksız yere suçlanmasına ve kınanmasına sebep olmuştur. Daha sonra Ocak 1896’da yine ABD Kongresinde her iki meclisin de gündemine getirilmiş ve Türkiye aleyhine bir karar kabul edilmiştir.

ERMENİ SORUNUNUN ORTAYA ÇIKIŞINDA İNGİLTERE'NİN ROLÜ (1800 – 1890)

1840 yılından sonra Osmanlı İmparatorluğu'nda Protestan misyonerlerin faaliyetlerini genişlettikleri görülür. Görünüşte dini ve mezhebî bir amaca yönelik gibi görünen bu faaliyetlerin gerçek amacı farklıdır. Osmanlı İmparatorluğu içerisinde Katoliklerin hamisi Fransa ile Avusturya; Ortodoksların hamisi ise, Rusya olmuştur. Bu üç devlet 1840 tarihinden sonra çıkan olaylardan faydalanarak kendi mezheplerinden olanları himaye etme amacıyla Osmanlı İmparatorluğu'ndaki nüfuzlarını kuvvetlendirmeye başlamıştır. İngiltere de bu devletlerin nüfuzuna karşı mezhebî bir denge kurmak istemiştir. Bu gaye ile de Ermenilerin kurdukları Protestan cemaatinin resmen hükümet tarafından kabulü işinde İngiltere'nin Türkiye'deki elçisi Cunning vasıtasıyla tavassutta bulunmuştur. İngiltere, -Doğuda dinin oynadığı rolü geç de olsa kavrayarak- Fransa gibi Osmanlı İmparatorluğu içerisinde siyasi ve idari nüfuzunu artırmak için dini bu dönemde bir araç olarak kullanmaya başlamıştır. Ayrıca İngiltere, bu faaliyetleriyle Türkiye'de Fransa ve Rusya'nın faaliyetlerini kontrol etme imkanını da temin etmiş olacaktı. Bunu gerçekleştirmek için de, 1840 yılında Kudüs'te bir Protestan Kilisesi kurulmuştur. Bu tarihten itibaren İngiltere, Amerika ve Almanya'dan gelen Protestan misyonerler, İngiltere'den gördükleri yardımla diğer din ve mezheplerdeki halkı Protestan yapmak için çalışmaya başlamışlardır⁵⁰.

İstanbul'da İncil'in propagandasını yapmak gayesi ile Bible House (İncil Evi) adıyla American Board'ın bir şubesinin açılması ve Şark dilleri için de bir matbaanın tesisiyle Ermeni cemaati içerisinde yavaş yavaş yayılan ve gelişme eğilimi gösteren Protestanlık hareketini cesaretlendirmek için İngiltere gayretini ve desteğini artırmıştır. Misyonerlerin sürekli gelişi ve Bebek'te Amerikan misyoneri Dr. Hamlin Koleji'nin⁵¹tesisi sayesinde birçok Ermeni öğrenci yetiştirilmiştir. Aldıkları eğitimden yararlanarak İngilizce'yi öğrenen Ermeni öğrenciler Protestanlık için daha uygun hale gelmiş oluyorlardı⁵². Bu dönemde açılan bu gibi kolejlerin en çok tesiri Ermeniler üzerinde hissedildi. Bu kolejlerde Ermeniler tarih ve edebiyatları hakkında bilgi sahibi oldukları gibi, milliyet prensiplerini de öğrendiler. Çok geçmeden Ermeniler arasında Protestanlığı kabul edenlerin sayısı arttı. Böylece İngiltere Osmanlı İmparatorluğu topraklarında himaye hakkı iddia edebileceği bir Protestan topluluğuna sahip olmuş oluyordu⁵³.

İNGİLTERE-RUSYA İHTİLAFI

Rusya ve ABD'ye karşılık Avrupalıların Ermenilerle ilgilenmeleri genelden özele doğru bir seyir gösterir. Buna bağlı olarak gelişen Ermeni meselesi de bu toplumun değil, Osmanlı topraklarında menfaatleri çatışan iki büyük devletin, İngiltere ve Rusya'nın davası olarak politik bir hüviyetle ortaya çıkarılmıştır⁵⁴.

Ayastefanos Antlaşması ile Kafkasya'ya hakim olan Rusya, Doğu Anadolu ve Balkan bölgesinde de etkili olmuştur. Bu durum geleneksel İngiliz politikasına ters düşmüştür. Çünkü Rus nüfûzunun bu şekilde yayılması sadece İngiltere'nin Hindistan'la olan bağlantısını tehditle kalmayacak, aynı zamanda Orta Doğu'daki gücünü de zayıflatabilecekti. Bu bakımdan İngiltere hemen konuyla ilgilenmeye başlamıştır⁵⁵.

İngiltere, Rusya'nın sıcak denizlere inmesine engel olmak için uzun süreden beri bu devlete karşı Osmanlı Devleti'ni desteklemiştir. İngiltere bu desteğini sürdürürken de Osmanlı memleketlerinde Protestan misyonerlerin faaliyetlerini yönlendirmiştir⁵⁶. Ermeni milliyetçiliğinin uyanmasında bu faaliyetlerin rolü büyük olmuştur. Rusya'nın, Doğu Anadolu'da Kars, Ardahan gibi çok önemli stratejik noktaları ele geçirmesi, İngiltere'nin doğu ticareti bakımından hayati önem taşıyan yolların güvenliğini tehlikeye düşürmekteydi. Dahası, İngiltere, Rusya'nın Balkanlarda gerçekleştirdiği bölünmeyi, 16. madde ile Anadolu'da yapmasından da çekinmekteydi⁵⁷. Ermeniler aslında 16. maddeyle önemli bir yol kat etmişlerdi. Bu maddeyle "Ermenistan" denilen bir memleketin varlığı ve idaresinin ıslahâta muhtaç olduğu, Ermeni Milleti'nin Kürtler ve Çerkezler tarafından tehdit edildiği gibi hususlar, Bâbiâli'ye resmen kabul ettirilmiş oluyordu. Rusya'ya karşı buralarda yapılması taahhüt edilen ıslahatlara hemen başlanacak ve bu ıslahatlar tamamlanıncaya kadar Rus işgali devam edecekti. Diğer bir ifadeyle Rusların Doğu Anadolu'yu boşaltmaları ıslahatların uygulanışına bağlı kalıyordu. Elbette ki Ruslar bu işgali sürdürebilmek için, ıslahatların tamamlanmadığını ileri süreceklerdi. Zaten 16. maddeyi takip eden maddeler Rusların amacını ortaya koyuyordu. Antlaşmanın 19. maddesine göre Ruslar, savaş tazminatının bir kısmına karşılık olmak üzere, Kars, Ardahan, Batum şehirleriyle Bayezid ve Eleşkirt vadisine yerleşecekti. Böylece, bir taraftan bütün Orta Doğu'ya hakim, önemli bir köprü başını ele geçirirken diğer yandan da Ermeniler üzerinde nüfuzunu kuvvetlendirmiş oluyordu⁵⁸. Ancak, İngiltere'nin bunu kabullenmesi imkânsızdı. Nitekim Ayastefanos Antlaşması şartlarını üç gün sonra

öğrenebilen İngiliz Elçisi Layard, ortaya çıkan bu durumu hükümetine bildirirken, Rusların Doğu Anadolu'da önemli stratejik noktaları ele geçirdiklerini, İngiliz ticareti için hayati önemde olan bu ticaret yollarının, Dicle ve Fırat vadisine inmeye çalışan Rusya gibi rakip bir devletin kontrolü ve dolayısıyla tehdidi altına girmiş olduğunu, Ermenilerle ilgili 16. maddenin Balkan bölgesindeki bölünmeyi Anadolu'da da gerçekleştirmek için atılmış ilk adım saymak gerektiğini yazıyordu. Diğer taraftan İngiliz kamuoyu, Ayastefanos Antlaşması'na büyük tepki göstermesinin yanında, Ermenilerle ilgili maddeler de milli hisleri tahrik etmişti. Savaş esnasında Osmanlı İmparatorluğu'nu Rusya karşısında kaderiyle baş başa bırakan İngiliz Hükümeti, kendi menfaati söz konusu olunca derhal harekete geçti. Daha Ayastefanos görüşmeleri sırasında donanmasını İstanbul önlerine kadar getirmiş olan İngiltere, yapılan son antlaşmanın 1856 Paris muahedesi hükümlerini ihlâl anlamı taşıdığını ileri sürerek, acilen yeni bir konferansın toplanması gerektiğini ve antlaşma şartlarının burada yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini teklif etmiştir⁵⁹.

Durum böyle olunca İngiltere, Balkan bölgesinde ve Akdeniz'deki dengenin bozulduğunu ileri sürerek Ayastefanos Antlaşması yerine öteki Avrupa devletlerinin de katılımıyla yeni bir antlaşma yapılması isteğini Rusya'ya kabul ettirdi. Böylece yeni antlaşmanın Berlin'de yapılması kararlaştırıldı⁶⁰.

Osmanlı Devleti, Berlin'de İngiltere'nin kendisine destekte ve yardımda bulunacağını umuyordu. İngiltere Bâbîâlî'nin içinde bulunduğu kötü şartları çok iyi değerlendirmişti. Bunun için Berlin'deki konferanstan hemen önce, tehdit yoluna başvurarak, Bâbîâlî'den Kıbrıs'ı geçici de olsa almayı başardı. Nitekim 4 Haziran 1878'de imzalanan ve 15 Temmuz 1878'de de Abdülhamit II. tarafından tasdik edilen antlaşmaya göre Osmanlı Devleti, Doğu Anadolu'daki Ermeniler için İngiltere ile birlikte kararlaştıracığı bir ıslahat yapacaktı. İngiltere'de Doğu Anadolu'da bulunan Rus tehdidini önlemek için bu tehlike kalkıncaya kadar Kıbrıs adasına yerleşecekti. Böylece İngiltere Hindistan'a en kısa yolun güvenliğini sağlamış olmaktadır⁶¹.

Görüldüğü gibi Ermeni ıslahatı konusunda İngiltere, Ermenileri değil kendi menfaatlerini korumak için harekete geçmiş ve Kıbrıs Antlaşması'nı imzalayarak Kıbrıs'a yerleşmiştir. Gerçekten de Doğu Anadolu Bölgesi ve Trabzon – Erzurum – Doğu Bayezid güzergahı, Karadeniz'i İran'a ulaştıran ticaret yolu- İngiltere için büyük ehemmiyet

taşıymaktaydı. 1840'lardan itibaren Manchester'e yerleşmiş olan Ermeni tüccarlar, Britanya adalarında imâl edilen pamuklu kumaşları yukarıda belirttiğimiz yol üzerinden İran ve Türkistan'a pazarlıyorlardı. 1870'li yıllardan itibaren İngiltere'de artmaya başlayan pamuklu mâmul stokları İngiltere için büyük bir iktisadi kriz yaratma eğilimi göstermekteydi. Bu stoklar erimez ve yeni imalât için de pazar bulunmazsa birçok fabrikanın kapanması, iflasların birbirini takip etmesi ve İngiltere'de büyük bir işsiz kitlenin ortaya çıkarak devletin başına bela olması kaçınılmazdı. Karadeniz – İran güzergâhı stokların nakliyesi için tek yoldu. İngilizler, sevkıyatı hızlandırmak gayesi ile Doğu Anadolu'da Ermeni tüccarlarına sermaye ve kredi yardımında bulunmuşlar, bunun çok faydasını görmüşlerdi. İşte bu yüzden İngiltere Ayastefanos Antlaşması'nın, bu yolu Rusların kontrolüne sokan 19. ve 20. maddelerine itiraz etmiş ve Berlin Antlaşması'nda ki 6. Maddeyle bu yerlerin tekrar Osmanlı Devleti'ne geçmesini sağlamıştır⁶².

Ayrıca yine Ayastefanos Antlaşması'nın Ermenileri ilgilendiren 16. maddesi az da olsa değiştirilerek Berlin Antlaşması'nda 61. madde olarak yer almıştır. Değiştirilen bu maddeyle Osmanlı Devleti, Doğu Anadolu'da islahat yapacak, asayişî sağlayacak ve bu konularda aldığı tedbirleri ara sıra ilgili devletlerde alınan bu tedbirlerin icrasına nezaret edeceklerdi⁶³.

ERMENİ SORUNU'NUN SİYASALLAŞMASI

Ermeniler, Berlin Konferansı ile siyasi açıdan büyük yararlar elde etmişler ve ileride belirleyecekleri stratejilerinde dikkate alacakları bazı dersler almışlardır. Her şeyden önce, 61. madde ile "Ermeni Meselesi" milletlerarası siyasi sitemin gündemine giriyordu. İkinci önemli nokta ise, bu dönemde Ermeniler, emellerine İngiltere'nin desteği olmaksızın ulaşamayacaklarını anlamışlardır⁶⁴.

Aslında İngiltere'nin Ermeni meselesini benimsemesinde önemli maddi çıkarları bulunuyordu. Burada İngiltere inisiyatifi eline alarak, Doğu Anadolu'nun Rusya tarafından "Balkanlaştırılmasına" ve bu anatominin Orta Doğu'daki nüfusuna sekte vurmasına engel olabilirdi. Başka bir deyişle Londra, Babıâli'nin tek başına Rus tasavvurlarına karşı duramayacağını, fakat kendi himayesindeki bir Ermeni devletçığının, Petesburg'un saldırganlığına karşı daha sağlam bir set oluşturabileceğini düşünmeye başlamıştı. Ancak, Londra'ya göre, Rusya'nın

Ermeni Meselesi'nden tamamıyla soyutlanması da doğru değildi. Yakın Doğu'da kayaya çarptığını fark eden Rus sömürgeciliği, gözlerini Uzak Doğu'da yayılma imkânları aramaya çevirirse, o zaman İngiltere'nin Çin üzerindeki nüfuz tekeli tehlikeye düşebilirdi. İşte bu yüzden Ermeni ıslahatı bahanesiyle Rusya'yı Osmanlı ülkesiyle meşgul etmek ve dikkatini Doğu Anadolu'da tutmak bu dönemde (1890'lı yıllarda) arzulanan bir İngiliz siyaseti olmuştu. Nasıl olsa ıslahat konusunun tartışılacağı uluslararası platformlarda diploması uzmanı bir İngiltere için Rusya'yı dizginlemek çok zor olmayacaktı. Yeter ki Babıâli yalnız başına Rusya ile karşı karşıya bırakılmasın⁶⁵.

Ancak, Rusya, İngiltere'nin bu tuzağını fark etmekte gecikmedi. Petersburg'un amacı başarılı bir savaşın meyvelerini toplayarak, Doğu Anadolu'nun ilhakını bir oldubittiye getirmektir. Yetkili bir ağızdan Rusya, "Ermenisiz bir Ermenistan" istiyordu. Fakat, Berlin bunun gerçekleşmeyeceğini de hatırlatmıştı. Aynı zamanda "Ermeni Islahatı" Rusya için tehlikeli gelişmeleri de beraberinde getirebilirdi. Şöyle ki, Ermenilere verilecek bir muhtariyet, Rusya'nın kendi uyuğundaki Ermenilere de benzeri emeller beslemeleri için ilham verebilirdi. Hatta Kafkas Ermenileri Anadolu Ermenileriyle işbirliği imkanı arayabilirlerdi. Ayrıca Rusya, Balkanlarda büyük ümitlerle yarattığı Bulgaristan meydana çıkınca, İngiliz oyunuyla, nasıl ilk kez kendisine cephe aldığını ve kendisinin yayılmasını frenleyecek bir tampon oluşturduğunu biliyordu. Rusya geri adım attığında "Ermeni Meselesi" İngiltere'nin kucağına düşecekti. Dönemin Padişahı II. Abdülhamit, ıslahat konusunda söz vermiş, ancak bu tasarıları uygulamamakta direnmişti. Ne var ki, 1894 yılında İngiltere'nin Van Konsolosu'nun yerinde incelemeler yapmak maksadıyla, Ermenilerin yoğun olarak bulunduğu yörelerde yaptığı geziyi fırsat bilen Ermeni komitecilerinin Bitlis'te çıkardıkları ayaklanmayla, ıslahat görüşmeleri, Londra'nın teşebbüsüyle, yine uluslar arası siyasi platformlara girmiştir⁶⁶. Bu sıralarda Avrupa'nın muhtelif şehirlerinde Ermeniler lehine gösteriler yapılmıştır. Bu dönemde, Ermenilerin yabancı ülkelerdeki yayın gücü, hiçbir azınlık grubunun sahip olmadığı bir düzeydeydi. İngiliz gazetelerinin Türkiye muhabirleri, gazetelerine sözde Ermeni davasını öven yazılarını göndermek için hiçbir fırsatı kaçırmıyorlar; yazılarında meydana gelmiş küçük bir olayı kasten büyütüyorlardı⁶⁷. Çok geçmeden İngiltere, Babıâli'yi Berlin Antlaşması'nın yükümlülüklerini yerine getirmeye davet etmiştir. Bununla da yetinmeyerek, hazırlamış oldukları ıslahat tekliflerini önce Avrupa ahengi'ne

tasvip, daha sonra da Babıâli'ye dikte ettirmeye çalışmışlardır. Padişah ıslahatları uygulama hususunda ayak diretince, İngiltere, işi Osmanlı'ya müeyyide uygulanacağı yolunda tehditlere başlamıştır. İngiltere'nin burada ki niyeti, Doğu Anadolu'da şeklen bir Avrupa ahengi oluşturmak gibi görünse de, gerçekte fiilen kendi himayesinde bir Ermeni topluluğu ortaya çıkarmak istiyordu. Ancak İngiltere'nin bu isteği büyük güçlerce destek görmedi⁶⁸. Yalnız başına kalan İngiltere, son çare olarak donanmasını Çanakkale Boğazı'na kadar getirdiği halde gerek Büyük Güçler arasındaki görüş ayrılığı gerekse II. Abdülhamit'in kararlı tutumu karşısında geri çekilmek zorunda kalmıştı (1895)⁶⁹.

1895 yılında ilk raundu kaybeden İngiltere bundan sonraki politikalarında daha temkinli hareket edecektir. 1895 sonrasında giderek güçlenen Almanya korkusu Rusya ile İngiltere'yi birbirlerine yaklaştıran en önemli etken olmuştur. Zaten uzun süredir İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu'nun taksimine hazırdı. Hatta bu düşüncesini birçok defa çeşitli vesilelerle Rusya'ya iletmişti. Uzakdoğu'daki ihtilaflarını ise uzlaşmacı yollardan çözümlenmeyi tercih eden bu iki devlet, bu yakınlaşmalarını 1907'de bir antlaşma ile noktalamışlardır. Artık bundan böyle Ermeni ıslahatları konusunda Osmanlı Devleti'ne yapılan müdahalelerde iki devlet birlikte hareket etmişlerdir⁷⁰.

Rusya ile İngiltere arasındaki bu rekâbet, Ermeni konusunu devletler arası bir hüviyete sokmuştur. İşte bu durumdan cesaret alan Ermeniler de harekete geçerek yurt içinde ve dışında ihtilâlcı Ermeni partileri ve dernekleri kurmaya başlamışlardır.

ERMENİ TERÖR OLAYLARI VE ERMENİ İSYANLARI (1890 – 1896)

Ermeniler, Türk toprakları içerisinde bir Ermenistan Devleti kurma amacıyla oluşturdukları terör örgütleri vasıtasıyla birçok isyan çıkartmışlardır. Bu isyanlar ve terör olaylarının önemli olanları şunlardır:

- Anavatan Müdafileri Olayı (8 Aralık 1882),
- Armenakan Çeteleriyle Çatışma (Mayıs 1889),
- Musa Bey Olayı (Ağustos 1889),
- Erzurum İsyanı (20 Haziran 1890),
- Kumkapı Nümayişi (15 Temmuz 1890),
- Merzifon, Kayseri, Yozgat Olayları (1892 – 1893),

Birinci Sasun İsyanı (Ağustos 1894),
Zeytun (Süleymanlı) İsyanı (1 – 6 Eylül 1895),
Divriği (Sivas) İsyanı (29 Eylül 1895),
Babiâli Olayı (30 Eylül 1895),
Trabzon İsyanı (2 Ekim 1895),
Eğin (Mamuratü'l – Aziz) İsyanı (6 Ekim 1895),
Develi (Kayseri) İsyanı (7 Ekim 1895),
Akhisar (İzmit) İsyanı (9 Ekim 1895),
Erzincan (Erzurum) İsyanı (21 Ekim 1895),
Gümüşhane (Trabzon) İsyanı (25 Ekim 1895),
Bitlis İsyanı (25 Ekim 1895),
Bayburt (Erzurum) İsyanı (26 Ekim 1895),
Maraş (Halep) İsyanı (27 Ekim 1895),
Urfa (Halep) İsyanı (29 Ekim 1895),
Erzurum İsyanı (30 Ekim 1895),
Diyarbakır İsyanı (2 Kasım 1895),
Siverek (Diyarbakır) İsyanı (2 Kasım 1895),
Malatya (Mamuratü'l- Aziz) İsyanı (4 Kasım 1895),
Harput (Mamuratü'l- Aziz) İsyanı (7 Kasım 1895),
Arapkir (Mamuratü'l- Aziz) İsyanı (9 Kasım 1895),
Sivas İsyanı (15 Kasım 1895),
Merzifon (Sivas) İsyanı (15 Kasım 1895),
Ayıntab (Halep) İsyanı (16 Kasım 1895),
Maraş (Halep) İsyanı (18 Kasım 1895),
Muş (Bitlis) İsyanı (22 Kasım 1895),
Kayseri (Ankara) İsyanı (3 Aralık 1895),
Yozgat (Ankara) İsyanı (3 Aralık 1895),
Zeytun İsyanı (1895 – 1896),
Birinci Van İsyanı (2 Haziran 1896),
Osmanlı Bankası Baskını (14 Temmuz 1896),
İkinci Sasun İsyanı (Temmuz 1897),
Sultan Abdülhamid'e Suikast (Yıldız Suikastı) (21 Temmuz 1905),

Adana İsyanı (14 Nisan 1909)⁷¹.

Görüldüğü gibi sadece 1897 yılına kadar kırka yakın⁷² Ermeni isyan ve tedhiş olayı tespit edilmiştir. Tarihlerinden de anlaşıldığı üzere bütün isyanlar, Ermeni komitelerinin faaliyete geçmesinden sonra süratle artmıştır. Daha sonra kurulacak olan Ermenistan Cumhuriyeti Başbakanı Hovhannes Katchaznuni'de "... komiteler, çetelerin teşekkülünü sağlamıştır ve Türkiye'ye karşı giriştikleri harekâta aktif bir şekilde katılmışlardır... Gerçeği muhakeme gücünü yitirmiş ve hayallerimize kendimizi kaptırmıştık..." şeklinde itiraf ettiği gibi bu komiteler iyilikle veya zor kullanarak Ermenileri isyana sürüklemiştir.

1896 – 1914 TÜRK-ERMENİ İLİŞKİLERİ

Yukarıda verilen Ermeni isyan ve tedhiş hareketleri Ermeni komitelerince "Ermenilerin Türklerce katledilmesi" olarak tanıtılmış ve Batı ülkelerine, Hıristiyan kamuoyuna bu şekilde yansıtılarak büyük gürültü kopartılmıştır. Bu amaçla hemen hiçbir yanlış bilgilendirmeden kaçınılmadan, olaylar tahrif edilerek, dünya kamuoyuna sunulmuştur. Anadolu'nun birçok yerinde çalışmalar yapan Hıristiyan misyonerler, İstanbul'daki büyükelçilikler ve Anadolu'daki konsolosluklar bu propagandanın Batı kamuoyuna iletilmesinde ve benimsetilmesinde büyük rol oynamışlardır. Bütün bunlara Batı basınının aynı paraleldeki yayınları da eklenince, Hıristiyan kamuoyu, Ermenilerin gerçeklerle ilgisi olmayan mesajlarını benimsemeye başlamıştır. Aslında, kendi devletlerinin politikaları da bu mesajların benimsenmesini gerektirmekteydi. Üstelik Batı'ya göre bu olay "Hıristiyanlarla Müslümanlar arasında cereyan eden bir çatışmaydı ve vahşi Müslümanlar masum Hıristiyanları katletmekteydi". O halde yapılacak tek bir iş vardı, o da Müslümanlara karşı Hıristiyan Ermenileri desteklemek ve himaye etmektir. Bu dönem de gerçekten de böyle yapılmıştır⁷³.

Ancak, meselenin aslının hiç de böyle olmadığı ve Ermeni komitelerinin bu propagandasının altında büyük devletleri Osmanlılara karşı silâhlı müdahaleye zorlamak amacının yattığı, bu kısa incelemede ayrıntılarını vermemizin mümkün olmadığı ancak belgelerle sabit olan bir gerçek olduğunu belirtmekte fayda görmekteyiz.

Ermeni isyanlarının nedeni ne sefalet ne ıslahat ne de baskıya tâbi tutuldukları iddiasıdır. İsyanların nedeni, Batılılar ile Rusya'nın Ermeni komiteleri ve kilisesi ile işbirliği halinde Osmanlı İmparatorluğu'nu

parçalamak istemeleridir. Osmanlı Devleti ise bu isyanlar karşısında, her devletin yapacağını yapmış ve isyan eden asilerin üzerine kuvvet göndermiştir. Ancak, yukarıda da izah edildiği gibi, her isyanın bastırılması yeni bir “katliam” olarak sunulmuştur.

Ermenilerin gerçekleştirmiş oldukları tedhiş hareketleri nedeniyle yakalanan komiteciler yine büyük devletlerin yardımıyla serbest bırakılmışlardır. Zeytun isyanının, Osmanlı Bankası işgalinin Padişah II. Abdülhamit'e yapılan suikast girişiminin elebaşları, dönemin büyük devletlerinin müdahaleleri sonucunda Osmanlı toprakları dışına çıkmışlar/çıkartılmışlardır. Bu komiteciler daha sonra yeni cinayetler işlemek üzere tekrar Osmanlı topraklarına geri dönmüşlerdir.

ERMENİLERİN ANADOLU'DAKİ NÜFUSU

1917 tarihli İngiliz Salnamesine göre Anadolu'da 1.056.000 Ermeni bulunmaktadır⁷⁴. Anadolu'daki Ermeni nüfusu hakkında diğer yabancı kaynaklara bakıldığında da “1,5 milyon Ermeni'nin öldürüldüğü” söylemi tamamen tutarsızlık göstermektedir

Değişik kaynaklara göre Osmanlı Devleti'ndeki Ermeni nüfusu şöyledir:

“Patrikhane	1.780.000 – 3.000.000
Jacques Morgan	2.380.000
Pastırmacıyan	2.100.000
Hovanisyan	1.500.000 – 2.000.000
Vahan Vardapet	1.263.000
Constenson	1.400.000
Walker	1.500.000 – 2.000.000
Ravenstein	760.000 (Asya Türkiyesi)
Clair Price	1.500.000
A. Powell	1.500.000
Lynch	1.058.484
Zelenof	921.000
Cuinet	838.125
Encyclopedica Britannica	1.500.000
Osmanlı Kaynakları	1.160.000 – 1.300.000 ⁷⁵

Yukarıda verilen rakamların içerisinde Patrikhanenin Berlin Kongresi'nde ileri sürdüğü 3. 000. 000 rakamı bir daha Patrikhane tarafından tekrar edilmemiştir. Patrikhanenin bundan sonra verdiği rakam 1. 780. 000 dir. Bu rakama inmiş olsa dahi Patriğin bağımsız Ermenistan kurulacağı düşünceleriyle özellikle 6 vilayette verdiği rakamlar abartıdır.⁷⁶

Patrik Nerses'in İngiliz sefirine gönderdiği 24 Haziran 1880 tarihli mektubunda nüfus sayımı yapılırken Müslüman evlerinin en çok 3-8 kişide oluşan bir aile olarak hesaplanması gerektiğini Ermenilere ait olan her bir evin ise yaklaşık 60 kişi olarak hesaplanması gerektiğini yazmıştır.⁷⁷

Tournebize, 1900 yılında Türkiye'nin bütünündeki Ermeni nüfusunu 1. 300. 000 olarak vermiştir. 1913 yılında Paris'te yayınlanan "Les Reformes en Turquie d'Asie" adlı eserde L. De Contenson, dönemin en yeni istatistiklerine göre Anadolu'da 1. 150. 000, Rumeli'de 250. 000 Ermeni'nin bulunduğunu belirtmiştir.⁷⁸

L. de Contenson, bütün dünyada ki Ermeni nüfusunu da 3. 100. 000 olarak vermiştir.⁷⁹ Kafkasya bölgesinde dahi 959. 371'lik rakamla bölge nüfusunun sadece %20'sini oluşturmaktadır. L. de Contenson'un 1913 yılında verdiği 3. 100. 000 rakamı ile Hadisyan'ın 1930 yılında Atina'da yazdığı "Ermeni Cumhuriyetinin Doğuşu, Gelişmesi" adlı eserinde o gün için bütün dünya üzerindeki Ermeni nüfusunu toplam 3.004.000 olarak göstermesi,⁸⁰ Ermenilere ait olan "1,5 milyon Ermeni'nin öldürüldüğü" iddiasını tamamen tutarsız bir hale getirmektedir. Tabi üzerinde durulması gereken önemli bir husus da yaklaşık aradaki fark olan 96. 000 Ermeni'nin öldürüldüğü anlamını taşıyamaması noktasında olacaktır. Zira hem dünyanın farklı bölgelerine yapılan göçler hem de Anadolu'da ihtida olan Ermeniler hesaba katılırsa (sözde) soykırım iddiaları iyice tutarsızlaşacaktır.

1896 yılı Osmanlı nüfus istatistikleri yukarıda da belirtildiği üzere 1. 160. 000 civarındadır. Osmanlı'nın bu nüfus sayımını yaparken bugünkü şartlarda olduğu gibi ev ev dolaşarak yapmadığına göre vergi kaçırma gayesiyle sayım dışında kalan Ermenilerin de 150. 000 civarında olduğu düşünülürse Osmanlı Devleti'nin rakamları ortalama olarak 1896 yılında 1. 300. 000 gibi bir rakama ulaşmaktadır.⁸¹ Clair Price imzalı olarak 1923 yılında New York'ta yayınlanan "The Rebirth of Turkey" adlı kitapta Ermeni nüfusu, 1,5 milyon'u Osmanlı Devleti'nde, yaklaşık, 1 milyon'u Rusya'da, 150 bin kadarı İran, 250 bin kadarı Mısır, Avrupa ve ABD'de gösterilmiştir.⁸²

Yine hem Osmanlı hem de batılı kaynaklarla konuya yaklaşan Stanford J. Shaw ise, 1890 yılında Osmanlı Devleti bünyesinde 12. 585. 950 Müslüman'a karşılık 1. 139. 053 Ermeni; 1897'de 14. 111. 945 Müslüman'a karşılık 1. 162. 853 Ermeni; 1906'da 15. 518. 478 Müslüman'a karşılık 1. 140. 563 Ermeni 1914 yılında ise 15. 044. 846 Müslüman'a karşılık 1. 229. 007 Ermeni nüfusu olduğunu yazmıştır⁸³.

1914 RESMİ İSTATİSTİĞİ⁸⁴

Vilayetler	Müslümanlar	Rumlar	Ermeniler
Edirne	360. 411	227. 680	19. 773
Adana	341. 903	8. 974	52. 650
Antalya (Sancak)	235. 762	12. 385	630
Ankara	877. 285	20. 240	51. 556
Halep	576. 320	21. 954	20. 142
Aydın	1. 249. 067	299. 097	20. 237
Bitlis	309. 999	-	117. 492
Bolu	399. 281	5. 151	2. 970
Bursa	474. 114	74. 927	60. 119
Kayseri	184. 292	20. 590	50. 174
İstanbul	560. 434	205. 752	82. 880
Çanakkale (Sancak)	149. 903	8. 550	2. 474
Diyarbakır (Sancak)	492. 101	1. 935	65. 850
Canik	265. 950	98. 739	27. 319
Erzurum	673. 297	4. 864	134. 377
Eskişehir (Sancak)	140. 678	2. 613	8. 592
İzmit (Sancak)	226. 859	40. 048	55. 852
İçel (Sancak)	102. 034	2. 507	341
Karahisar (Sancak)	277. 659	632	7. 439
Karasi (Sancak)	359. 804	97. 497	8. 653
Kastamonu	737. 302	20. 058	8. 959
Harput	446. 379	971	79. 971
Kütahya (Sancak)	303. 348	8. 755	4. 548
Maraş (Sancak)	152. 645	34	32. 322
Menteşe (Sancak)	188. 916	19. 923	12
Niğde (Sancak)	227. 100	58. 312	4. 936
Urfa (Sancak)	149. 384	2	16. 718
Sivas	939. 735	75. 324	147. 099
Trabzon	921. 128	161. 574	68. 899
Çatalca (Sancak)	20. 048	36. 791	842
Van	179. 380	1	67. 792
Zor (Sancak)	65. 770	45	232
Toplam Nüfus	13. 339. 000. 000	1. 561. 075	1. 234. 671
Genel Nüfus	16. 134. 746. 000		

Yukarıdaki istatistiğe göre, 1914 yılında Osmanlı Devleti'nde yaşayan Ermenilerin nüfusunun 1. 234. 671 olduğu görülmektedir. Birçok batılı ve Ermeni yazar da buna yakın rakamlar vermiştir.

1914 – 1923 TÜRK-ERMENİ İLİŞKİLERİ

27 Mayıs 1915 Tarihli Sevk ve İskân Kararı Öncesi

Genel Durum

Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ve Osmanlı Devleti'nin 1 Kasım 1914'te İtilaf Devletlerine karşı Almanya'nın yanında savaşa girmesi Ermeniler tarafından büyük bir fırsat olarak görülmüştür. Louse Nalbandian'ın belirttiği gibi, "Ermeni komiteleri için ivedi hedeflerini gerçekleştirecek topyekûn ayaklanmayı başlatmanın en uygun zamanı Osmanlıların savaş halinde olduğu zamandı." Komitelerin Birinci Dünya Savaşı'nda faaliyete geçmesinden kuşkulanan Osmanlı Hükûmeti, savaş öncesinde, 1914 Ağustos'unda Erzurum'da Taşnak yöneticileriyle bir toplantı yapmış ve bu toplantıda Taşnaklar, Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi halinde sadık vatandaşlar olarak Osmanlı orduları safında görevlerini yerine getirecekleri vaadinde bulunmuşlardır. Ermeniler, bu vaatlerini yerine getirmemişlerdir, çünkü bu toplantıdan önce Haziran ayı içerisinde yine Erzurum'da düzenlenen Taşnak Kongresinde Osmanlı Devleti'ne karşı mücadelenin sürdürülmesi kararlaştırılmıştır.

Rusya Ermenileri de Rus ordusuyla birlikte Osmanlı Devleti'ne saldırma hazırlıklarına başlamışlar, Eçmiazin Katolikosu ile Kafkas Genel Valisi Vranzof – Daşkof arasında "Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne Ermeniler için yapılacak islâhatı uygulattırması karşılığında, Rusya Ermenilerinin kayıtsız şartsız Rusya'yı desteklemeleri" yolunda Antlaşmaya varılmış, Katolikos daha sonra Tiflis'te Çar tarafından kabul edilmiş ve Çar'a "Anadolu'daki Ermenilerin kurtuluşunun ancak Türk egemenliğinden ayrılarak özerk bir Ermenistan teşkil etmeleri ve bu Ermenistan'ın Rusya'nın himayesiyle mümkün olabileceğini" bildirmiştir. Rusya'nın niyeti, Ermenileri kullanarak Doğu Anadolu'yu ilhak etmektir. Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne savaş ilân etmesi üzerine Taşnak Komitesi, yayın organı Horizon şu bildiriği yayınlamıştır:

“Ermeniler en küçük bir tereddüt göstermeden İtilaf Devletlerinin yanında yer almışlar, bütün güçlerini Rusya’nın emrine vermişler, ayrıca gönüllü alayları teşkil etmişlerdir.”

Taşnak Komitesi örgütüne de şu talimatı vermiştir:

“Ruslar, sınırı geçtiklerinde ve Osmanlı orduları geri çekilmeye başladıklarında her yerde isyanlar çıkarılmalı, Osmanlı orduları bu suretle iki ateş arasına alınmalıdır. Osmanlı ordularının ilerlemesi halinde ise Ermeni askerler silahlarıyla birlikte kıtalarını terk edecek ve çeteler teşkil edip Ruslarla birleşeceklerdir.”

Hınçak Komitesi’de örgütüne gönderdiği talimatta, “Komitenin bütün gücüyle mücadeleye katılarak İtilaf Devletleri’nin ve özellikle Rusya’nın müttefiki sıfatıyla Ermenistan, Kilikya, Kafkasya ve Azerbaycan’da zaferi temin için her türlü vasıta ile İtilaf Devletleri’ne yardım edeceğini” bildirmiştir.

Osmanlı Meclisi’nde Van mebusluğu yapan Papazyan ise bir bildiri yayınlayarak, “Kafkasya’da gönüllü Ermeni alaylarının hazır bulundurulmasını, bunların Rus Ordularının öncülerini olarak Ermenilerin yaşadıkları bölgelerdeki kilit noktaları ele geçirmelerini ve Anadolu topraklarında ilerleyecek Ermeni alayları ile hemen birleşmesini” istemiştir.

Bütün emirler yerine getirilmiş, Rus kuvvetlerinin, Osmanlı ve Rus Ermenilerinden kurulmuş olan gönüllü alayları öncülüğünde, Doğudan Osmanlı topraklarına girmesiyle birlikte Osmanlı ordusunda bulunan Ermeniler, silahlarıyla birlikte firar ederek Rus kuvvetlerine katılmışlardır. Rus ordusuna henüz ulaşamayan bir kısım Ermeniler ise çeteler kurarak isyan etmişlerdir. Yıllarca gerek Ermeni okul ve kiliselerinde gerekse misyoner okul ve kiliselerinde saklanan silahlar ortaya çıkarılmış, askerlik şubeleri basılarak yeni silahlar sağlanmıştır. Silahlanan Ermeni çeteleri, komitelerin “kurtulmak istiyorsan, önce komşunu öldür” talimatı üzerine, erkekler cephelede olduğu için savunmasız kalan Türk şehir, kasaba ve köylerine saldırarak katliama girişmişlerdir. Osmanlı kuvvetlerini arkadan vuran Ermeniler, Osmanlı birliklerinin hareketini engellemişler, ikmal yollarını kesmişler, yaralı taşıyan konvoyları pusuya düşürmüşler, köprü ve yolları imha etmişler, buldukları şehirlerde ayaklanarak Rus işgalini kolaylaştırmışlardır.

Rus kuvvetleri saflarında bulunan Ermeni gönüllü alaylarının yaptığı zulüm o kadar ağır olmuştur ki, Rus komutanlığı bazı Ermeni birliklerini cepheden uzaklaştırarak geri hatlara sevk etmek zorunluluğu

hissetmiştir. O dönemde Rus ordusunda görev yapan bazı subayların yazmış oldukları hatıratlar, bu zulme bütün açıklığıyla tanıklık etmektedir.

Seferberliğin ilânıyla beraber gerek Osmanlı toprakları içerisinde gerekse dışarıda bulunan Ermeniler, hemen harekete geçmişler ve çeteler halinde Kafkasya'da ve Anadolu'nun birçok yerinde yüz binlerce Müslüman'ı –yaşlıları, çocukları, kadınları, cepheden dönen yaralıları– sistemli bir şekilde katletmeye başlamışlardır. Bu faaliyetlere katılmayan Ermenileri ve Türk olmayan diğer unsurları da öldürmekten çekinmemişlerdir. Böylece Zeytun (Süleymanlı – Maraş)'da, Bitlis'te, Kayseri'de, Trabzon'da, Ankara'da, Sivas'ta, Adana'da, Urfa'da, İzmit – Adapazarı'nda, Hüdavendigâr (Bursa)'da, Musa Dağı'nda ve daha birçok yerde büyük katliam hareketlerine girişmişlerdir⁸⁵.

27 MAYIS 1915 SEVK VE İSKÂN KARARI'NIN ÇIKIŞINA SEBEP OLAN OLAYLAR

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'na Almanya'nın müttefiki olarak girmiş ve 3 Ağustos 1914'te seferberlik ilânı öncesi/sırası/sonrasında Anadolu'nun hemen bütün bölgelerinde Ermeni komiteleri tarafından organize edilen isyan ve tedhiş faaliyetleri ile karşı karşıya kalmıştır. Ermeniler tarafından gerçekleştirilen isyan ve tedhiş hareketleri şunlardır:

- 1914 yılı Ocak ayında Hınçak ve Taşnak örgütlerince Kayseri Ermeni isyanları organize edilmiştir. İsyandar sırasında çeşitli şekillerde halka ve askerlere yönelik Ermeniler tarafından terör faaliyetleri gerçekleştirilmiştir. Bu olaylar sırasında bomba imalat haneleri tespit edilmiştir. Hükümet tarafından yapılan aramalarda, Ermeni evlerinde, mezarlıklarında, cemiyetlerinde, kiliselerinde, okullarında birçok silah, cephane, dinamit, talimat, beyanname ele geçirilmiş ve birçok Ermeni suçüstü yakalanmıştır⁸⁶.

- Hemen her kritik dönemde isyanların görüldüğü Zeytun'un Ermeni ahalisi, seferberlik ilân edilir edilmez ayaklanmıştı. Komiteler, Rusya ve Fransa tarafından her defasında desteklenen ve III. Napolyon tarafından "République de Zeitoun" (Zeytun Cumhuriyeti) olarak ilân edilen bölge Ermenileri, daha önceden bütün hazırlıklarını tamamlamış olduklarından, 3 Ağustos 1914'te seferberliğin ilânıyla, subay ve erlerini Zeytunlu Ermenilerin teşkil edeceği bir "Ermeni Alayı" kurmak üzere

yetkililere müracaat etmişler ve bu istekleri reddedilince, isyan ederek çevrede katliam yapmaya başlamışlardır⁸⁷. 1914 yılı başlarından itibaren Ermenilerin organize bir şekilde isyan hazırlıklarına giriştikleri yerlerden biri si de Van vilayetidir. Van vilayeti Ermenilerin Anadolu'daki faaliyetlerinin en açık şekilde görüldüğü yerdir. Buradaki komitelerin çalışmaları Türkiye'ye yönelik Ermeni faaliyetlerini bütün çıplaklığıyla ortaya koymuştur. Zira, diğer vilayetlerde gizli kalan Ermeni tertipleri, burada aleni bir şekilde ortaya çıkmıştır.⁸⁸

Özellikle son otuzbeş-kırk yıldır sık aralıklarla Ermeniler tarafından dünya kamuoyuna taşınan iddiaları, Van'da gerçekleşen Ermeni olayları çürütür niteliktedir.

Van isyanı, (15 Nisan 1915) niteliği itibariyle Osmanlı Hükümeti tarafından 27 Mayıs 1915 tarihli "Sevk ve iskan" kararının en önemli sebeplerinden birisini teşkil etmiştir. İsyân, "Sevk ve iskan" karardan yaklaşık bir buçuk ay kadar önce 15 Nisan 1915 tarihinde çıkmış, büyümüş, hatta Türkler zor durumda kalmıştır. Van Valisi Cevdet Bey, Rusların Başkale istikametinde Van'a doğru ilerlediğini ve takriben 15 Mayıs'ta Van'a gireceklerini tahmin ederek 14 Mayıs'tan itibaren Van'dan Bitlis istikametine doğru geri çekilme emrini vermiştir. 15 Mayıs'ta Rus ordusu içerisindeki Ermeniler ve Van vilayetindeki yaklaşık 35-40 bin civarındaki Ermeni buluşmuş, şehirde kalan 20 binin üzerinde Türk katledilmiş⁸⁹ ve yeni Van valiliğine Aram Manukyan seçilerek kasabalara yeni Ermeni kaymakamlar dahi gönderilmeye başlanmıştır. Oysa "Sevk ve İskân Kararı" bu tarihten sonra 27 Mayıs 1915 tarihinde savaş içerisinde olan Osmanlı Devleti tarafından bu ve bunun gibi faktörlerin doğal sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

- Bitlis, Muş, Diyarbakır ve Elazığ'daki Ermeni İsyân ve terör faaliyetleri 27 Mayıs 1915 Sevk ve İskân kararının çıkmasına sebep olan olaylardandır. Bitlis'te Rusların doğudan Türk topraklarına doğru ilerlemesine paralel olarak 1915 Ocak ayından itibaren yöre halkına yönelik katliam hareketlerine girişmişlerdir⁹⁰.

27 Mayıs 1915 öncesi sadece Muş ve çevresinde başlangıçta 7 bin Ermeni silahlandırılmış ve bunlar gruplar halinde köylere dağıtılmıştır. Bunlara asker kaçağı Ermeniler de dahil olmuş, özellikle Sasun'da askerlik çağındaki gençler doğrudan bu çete grupları içerisine girmişlerdir. Bölgeye Osmanlı ordusu için asker almaya giden Osmanlı memurları öldürülmüştür. Aynı şekilde, Diyarbakır'da "Dam Taburu" adıyla 500 Ermeni silahlarıyla birlikte ele geçirilmiştir. Yine Diyarbakır'da 12

– 14 Nisan tarihinde yapılan aramalarda vilayet merkezinde 60'ın üzerinde bomba, kutular içerisinde birçok dinamit kapsülü, bol miktarda dinamit fitili, dinamit barutu, yüzlerce mavzer, manliher ve şinayder ele geçirilmiştir⁹¹.

Elazığ'da başta papazlar olmak üzere birçok Ermeni ileri geleni Hükümet yetkililerine “Ermenilerin üzerinde ve evlerinde hiçbir silah bulundurmadıklarına” dair kesin talimat vermişlerse de yapılan aramalarda sadece vilayet merkezinde 5 binden fazla silah, 300 civarında bomba, 40 kg bomba fitili, 200 paket dinamit ve 5 bin adet dinamit miskuleti bulunmuştur. Bu silah ve patlayıcılar bütün şehri havaya uçurmaya yetecek miktardadır. Rusların sınırı geçip ilerlemeye başlamasıyla birlikte Elazığ Ermenileri vilayet, kasaba ve köylerde Türk halkına yönelik toplu katliam hareketlerine girişmişlerdir⁹².

27 Mayıs 1915 öncesi Erzurum'da, Sivas'ta, Trabzon'da, Ankara'da, Adana'da, Urfada, İzmit ve Adapazarı'nda, Hüdavendigar (Bursa)'da, Musa Dağı'nda, İzmir, İstanbul, Maraş, Antep, Halep ve daha birçok yerde Ermeni İsyân ve terör olayları gerçekleştirilmiştir.

Bütün bu gelişmelerden sonra zaten savaş gibi olağanüstü bir durumun içerisinde olan ve aynı anda birkaç cephede birden mücadele veren Osmanlı Devleti kendi topraklarının içerisinde kendisini güvence altına almak için zorunlu olarak devlete ihanet edenlere yönelik olarak Sevk ve İskân kararını çıkartmıştır.

27 MAYIS 1915 SEVK VE İSKAN KARARININ ÇIKARTILMASI VE UYGULANMASI

Ermenilerin binlerce Türk'ün canına mâl olan isyan ve katliamları karşısında dahi, Osmanlı Hükümeti'nin ortaya koyduğu sakin ve sağduyulu tavır, belgeleriyle sabittir. Ancak, terör hareketleri bir türlü durmak bilmeyince hükümet, ülkenin çeşitli bölgelerinde yaşayan Ermenileri, savaş bölgelerinden uzak yeni yerleşim merkezlerine götürmek zorunda kalmıştır. Kafkas, İran ve Sina cephelerinin güvenlik hattını oluşturan bölgelerdeki Ermenilerin yerlerinin değiştirilmesi, onları imha etmek değil, devlet güvenliğini sağlamak, onları korumak amacını gütmüştür ve dünyanın en başarılı yer değiştirme uygulamasıdır. Yer değiştirme kararı bütün Ermenilere uygulanmamıştır. Osmanlı ordusunda subay ve sıhhiye sınıflarında hizmet gören Ermeniler ile Osmanlı Bankası şubelerinde ve bazı konsolosluklarda çalışan Ermeniler devlete sadık

kaldıkları sürece göçe tabi tutulmamışlardır. Öte yandan, hasta, özürlü, sakat ve yaşlılar ile yetim çocuklar ve dul kadınlar da sevke tabi tutulmamış, yetimhaneler ve köylerde koruma altına alınarak ihtiyaçları devletçe, Göçmen Ödeneği'nden karşılanmıştır. Bu tablo, Osmanlı Devleti'nin yer değiştirme konusundaki iyi niyetini göstermesi açısından oldukça önemlidir⁹³.

27 Mayıs 1915 tarihli yer değiştirme kanunu ve bu kanuna dayalı olarak çıkarılan emirler çerçevesinde; Erzurum, Van ve Bitlis vilâyetlerinden çıkarılan Ermeniler, Musul'un güney kısmı, Zor ve Urfa sancağına; Adana, Halep, Maraş civarından çıkarılan Ermeniler ise Suriye'nin doğu kısmı ile Halep'in doğu ve güneydoğusuna nakledilmişlerdir. Bu arada, Ermenilerin sıkça dile getirdiği gibi yer değiştirme sırasında 1. 5 milyon Ermeni ölmemiştir. Gerek Osmanlı ve Ermeni gerekse yabancılara ait istatistikler, Birinci Dünya Savaşı döneminde Osmanlı topraklarında yaşayan Ermenilerin nüfusunun en fazla 1. 250. 000 civarında olduğunu göstermektedir. Ne kadar Ermeni'nin yer değiştirme uygulaması çerçevesinde buldukları yerden çıkarıldığı ve ne kadarının sağ salim yeni yerleşim bölgelerine ulaştığı da belgeleriyle ortadadır. Osmanlı Devleti'nin son nüfus istatistiği 1914 yılında yapılmıştır. Buna göre Ermeni nüfusu 1. 234. 671'dir. Yer değiştirmeye tabi tutulmayan nüfus; 82. 880'i İstanbul, 60. 119'u Bursa 'da, 4. 548'i Kütahya Sancağı ve 20. 237'si Aydın vilayetinde olmak üzere toplam 167. 778'dir. Ermenilerin yer değiştirme uygulaması büyük bir disiplin içinde yapılmıştır. 9 Haziran 1915'ten 8 Şubat 1916 tarihleri arasında Adana, Ankara, Dört Yol, Eskişehir, Halep, İzmit, Karahisarı sahib, Kayseri, Mamuretülaziz, Sivas, Trabzon, Yozgat, Kütahya ve Birecik'ten toplam 391. 040 kişi yerleştirilecekleri yeni bölgelerine sevk edilmiş, bunlardan 356. 084'ü yerleşim bölgelerine ulaşmıştır. Geriye kalan 35. 000 civarındaki rakama Halep'teki Ermeni nüfus dahil edilmemiştir. Yer değiştirme uygulamasına tabi tutulan nüfus içerisinde yer alan Halep'teki 26. 064 Ermeni nüfusu, 35. 000'den çıkarıldığında geriye 9-10 bin kişi kalmaktadır. Bunlar da, Türkler tarafından öldürülmemiş, 500'ü Erzurum-Erzincan arasında eşkiya grupları tarafından; 2000 civarında kişi, Urfa'dan Halep'e giden yol üzerinde Meskene'de Urban eşkiyaları tarafından; 2000 kişi Mardin'de eşkiya tarafından öldürülmüştür. Dersim bölgesinden geçen kafilelere bölge halkının saldırıları sonucunda yaklaşık 5-6 bin kişi öldürülmüştür⁹⁴. Ancak bunun kesin rakamları Osmanlı arşivlerinde yer almamaktadır. Geriye kalan 3 bin

civarındaki Ermeni ise, sevkıyat sırasında Anadolu'nun çeşitli yerlerine dağılarak yerleşmişlerdir. Böylece, yer değiştirme sırasında soykırım maksadıyla Osmanlı ordusu tarafından öldürülen bir tek Ermeni yoktur. Ayrıca, Anadolu ve Rumeli'nin çeşitli bölgelerinden yer değiştirmeye tabi tutulan Ermenilerin sayıları ile, yeni yerleşim merkezlerine ulaşanların sayılarının birbirini tutması, yer değiştirme sırasında herhangi bir katliâm olayının olmadığını da ispat etmektedir. Öte yandan, Osmanlı Devleti yer değiştirme uygulamasına tabi tuttuğu Ermenilerin nakli sırasında, ağır savaş şartlarına rağmen olağanüstü gayret göstermiş, bu gayret yabancı diplomatlarca da tespit edilmiştir⁹⁵. Burada dikkat edilmesi gereken en önemli hususlardan birisi de, tabi ki bu sevk edilen Ermenilerin güvenliği hususudur⁹⁶.

Tehcir sırasında alınan tedbirler özetlenecek olursa, yolculuk sırasında Ermenilerin rahat ettirilmeleri ve emniyetleri sağlanmıştır. Yerleşebilmeleri için kredi tahsis edilmiştir⁹⁷. Gebe kadınlar, hastalar, sakatlar ve onlara bakacaklar görev dışı bırakılmıştır⁹⁸. Lübnan'da, Urfâ'da, Şam'da yetimhaneler açılmıştır. Yetim ve öksüz olan Ermeni çocuklarının en güzel şekilde bakım ihtiyaçları bu yetimhanelerde gerçekleştirilmiştir⁹⁹. Yollarda yardım maksadıyla iâşe merkezleri açılmıştır. Taşınır – taşınmaz malları için yönetmelik ilân edilip güvence altına alınmıştır¹⁰⁰. Mahalli yöneticiler her türlü durumdan sorumlu tutulmuş, ihmali görülenler cezalandırılmıştır¹⁰¹. Tehcir muntıkalarına devamlı müfettişler gönderilmiştir¹⁰².

Hükümet, göçmenlerin iâşesi ve korunmasına yönelik büyük harcamalar yapmıştır. Uygulamaya ait belgelerde hangi il ve ilçelerde hastane kurulduğu, Ermeni çocuklarından yetim kalanlar için hangi binanın ayrıldığına kadar detaylı bilgiler verilmektedir. Şayet, Osmanlı Devleti Ermeni tebaasından kurtulmak isteseydi, bunu savaşı koşulları altında rahatlıkla yapabirdi. Böyle olmamış, yeni bölgelere yerleştirilen Ermeniler sağ salim hayatlarını sürdürürken, Rus ordusu saflarında Türklere karşı çarpışan Ermeniler, savaş şartları gereği ölmüşlerdir. Görüldüğü gibi, yer değiştirme uygulaması genelde başarılı bir sevk ve iskan hareketidir.

ERMENİLERİN ANADOLU'DA TÜRK HALKINA YÖNELİK KATLIAM HAREKETLERİ (1917 - 1918)

Rusya'da 1917 ihtilâlinin patlak vermesi Rus ordularında çözülme meydana getirmiş ve Doğu Anadolu'da, cephede etkinlik Ermeni ve Gürcülere geçmiştir. Bu dönemde Anadolu'nun birçok yerinde Ermenilerin Türk halkına yönelik katliam hareketleri başlamıştır.

Birinci Dünya Savaşı öncesinde Şebinkarahisar'da Türklere karşı katliam düzenleyen Sivasslı Murat, Sasun Canavarı diye şöhret kazanan Antranik ve Muş katliamını gerçekleştiren Arşak gibi Ermeni komitelerinin liderliğinde Erzincan, Bayburt, Erzurum, Kars gibi birçok yerde katliam hareketlerine girişmişlerdir. Bölgede bulunan Müslüman ahalî, Rus subaylarının artık etkinliklerini kaybetmeleri sebebiyle, yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmışlardır. Osmanlı Kafkas Orduları Kumandanı, Rus Komutanına müracaatla, işgal altındaki Osmanlı halkının can, mal ve ırzları tecavüze maruz kaldığını, bunun önlenmesi için tedbir alınmasını 24 Aralık 1917 tarih ve 7312 numaralı telgrafla istemiş cevap alamayınca bu defa Kafkas-Rus Orduları Komutanına müracaat etmiştir. Ancak yazışmalar devam ederken çeteci Antranik Rus Generali üniforması ile Erzurum Merkez Komutanlığı'na atanmıştır. Rus işgali altındaki bölgede faaliyete geçen Ermeniler, süttan kesilmemiş çocukları öldürmüş, hamile kadınların karınlarını yarmış, Müslümanları diri diri yakmış, kız çocuklarına akla gelmedik işkenceler yapmışlardır. Sadece, Erzincan'da 800'den fazla ceset bulunmuş birçok köyün halkını topluca katletmişlerdir. Bayburt, Mamahatun (Tercan) Erzurum ve çevre köylerdeki savunmasız sivil halk korkunç bir şekilde katliama uğramışlardır¹⁰³.

Ermenilerin Türk halkına yönelik katliamları esnasında sadece Erzurum'da 2127 erkek cesedi, Kars Kapı'da balta ve süngü ile öldürülmüş 250 ceset ile toplam 8000'in üzerinde ceset tespit edilmiştir. Erzurum'da Pazar yeri tamamen yakılmış, savunmasız insanlar binalara doldurulmuş ve binalar Ermeniler tarafından ateşe verilmiştir. Hasankale tamamen yakılmıştır. Hasankale'de Ermeniler 3000'in üzerinde Hasankaleli'yi katletmişlerdir.

1919 yılında Anadolu'ya gelen Harbord yapmış olduğu gözlem ve incelemelerle durumun hiçte Ermenilerin anlattığı gibi olmadığını tespit etmiştir¹⁰⁴. Harbord, özellikle Erzurum'da yaşayan Ermenilerle görüşmüş, kendilerine yönelik herhangi bir katliam olayının olup olmadığını

sormuş, ancak Ermeniler, böyle bir hadisenin olmadığını Harbord'a Harbord'un kafilesindeki Ermeni tercümanlar vasıtasıyla anlatmışlardır. Harbord, Erzurum ve çevresinde Ermenilerin yaptığı katliamın kalıntılarını kendi gözleri ile görmüştür. Harbord, sadece Hasankale'de 43 köyün Ermeniler tarafından yerle bir edildiğini tespit etmiştir¹⁰⁵.

Doğuda Erzincan¹⁰⁶, Bayburt¹⁰⁷, Trabzon, Erzurum¹⁰⁸, Kars¹⁰⁹, Van gibi yerlerin kasaba ve köyleri dahil olmak üzere hemen hepsi Ermeni katliamına maruz kalmışlardır.

Ermenilerin Türklere yönelik katliamları Güneydoğu Anadolu bölgesinde Fransızlar ve İngilizlerin himaye ve destekleri altında Adana'da, Urfâ'da, Antep'te, Maraş'ta, Bitlis ve daha birçok il ve kasabalarında vuku bulmuştur. Sadece, Adana, Sis ve Osmaniye'de 50'nin üzerinde köy Ermeniler tarafından yok edilmiştir.

3. Ordu Kumandanı Vehip Paşa Komutasındaki Türk ordusu, 13 Şubat'ta Erzincan'ı, 24 Şubat'ta Trabzon'u, 12 Mart'ta Erzurum'u, 13 Mart'ta Hasankale'yi, 5 Nisan'da Sarıkamış'ı, 2 Nisan'da Van'ı, 14 Nisan'da Batum'u ve 25 Nisan'da Kars'ı kurtarmıştır¹¹⁰. Türk ordusunun ileri hareketi neticesinde bölge insanlarının tamamının Ermeniler tarafından yok edilmesi bir dereceye kadar engellenmiştir. Brest – Litovsk Antlaşması ile 3 Doğu ili Osmanlı Devleti'ne iade edilmiş¹¹¹, bunu takiben 28 Mayıs 1918'de Türklerin ata yurdu olan Kafkasya bölgesinde bağımsız Ermenistan Cumhuriyeti ilân edilmiştir.

SEVR İLE KURULMAK İSTENİLEN ERMENİSTAN

Osmanlı İmparatorluğu'nun tasfiyesi için hazırlanmış olan ve 1920 yılında imzalanan Sevr Antlaşması, Doğu Anadolu'nun büyük bir kısmını Ermenistan Cumhuriyeti'ne veriyordu. Ancak artık Anadolu'ya hakim olmaya başlamış bulunan Ankara Hükümeti bunu kabul etmemiştir. Büyük devletler de, Sevr'in mimarı olmakla beraber, uygulanmasında fiili rol almak ve özellikle askeri harekate girişmek istemiyorlardı. Bu durumda Sevr hülyasını gerçekleştirmek için işi, Ermenistan Cumhuriyetine düşüyordu. Ermeni kuvvetlerinin taarruzu Kâzım Karabekir Komutası'ndaki Türk ordusunca durdurulmuştur. Türk kuvvetleri 29 Eylül 1920'de Sarıkamış, 30 Ekim'de Kars'ı kurtardılar. 7 Kasım'da Ermenistan'da Gümrü alındı. Erivan'ın düşmesi söz konusu idi. Ancak Ermeniler tüm Türk taleplerini kabul ederek 3 Aralık 1920 Gümrü Antlaşması'nı imzaladılar. Bu antlaşma günümüz

Türkiye- Ermenistan sınırlarını çizmiştir. Ayrıca Ermeniler Sevr'in geçersizliğini de kabul ettiler. Ermenistan kısa süre sonra Sovyetler Birliği'ne dahil edildi. Türkiye Sovyetlerle 16 Mart 1921'de yapılmış olan Moskova ve Kafkas devletleriyle 13 Ekim 1921 yılında yapılan Kars Antlaşması ile sınır sorunlarını kesin çözüme bağlamıştır¹¹².

LOZAN'DA ERMENİ SORUNU

Lozan görüşmeleri sırasında Ermeniler savaş içinde İtilaf Devletleri'ne yapmış oldukları sayısız hizmetleri ve bu uğurda vermiş oldukları kayıp ve fedakarlıkları anlatmışlar ve Sevr'in Anadolu topraklarının da içine alan bir Ermenistan'ı öngördüğüne dikkat çekerek Ermeni davası konusunda baskı politikası uygulamışlardır. Büyük Britanya başta olmak üzere, Fransa, İtalya, ABD bir "Ermeni Yurdu" adı altında bir yerleşime taraftar olmamışlardır. Ruslar, isteyen Ermenilerin Rusya veya Ukrayna'ya gelebilecekleri görüşündeydiler. Türk delegasyonu, Türkiye azınlıklarının kaderlerinin iyileştirilmesinin her şeyden önce, her türlü yabancı müdahale ve kışkırtmalarının kesilmesine bağlı olduğunu hatırlatarak Türkiye'nin anayurdundan verilecek bir karış toprağının olmadığını, şayet Ermenilere yurt verilmesi söz konusu ise, onlara yurt verebilecek çok büyük toprakları olan devletlerin olduğunu kararlı bir şekilde dile getirmiştir. Esasen, Türk delegasyonuna "Ermeni Yurdu" konusunda ısrar edilirse, müzakerelerin kesilmesi talimatı verilmişti. Dolayısıyla 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Antlaşması'nda Ermenilerle ilgili özel hükümler bulunmamaktadır. Bunlardan 31. madde ile Türkiye'den ayrılan yerler ahalisinin iki yıl içerisinde Türk vatandaşlığını tercih edebilmesi, böylece ayrılan Ermenilerden isteyenin Türkiye'ye dönebilmesi olanağı tanınmıştır¹¹³.

Genel af deklarasyonunun 6. maddesi ile dağılmış aileleri bir araya getirmek ve meşru hak sahiplerine kavuşmak imkanı verilmiştir. 65. maddede savaş başladığında, yabancı uyruğu olanlardan mallarına el konulan kişilerin mallarının iadesi öngörülmüştür. 95. maddede bunun için belirli bir de başvuru süresi tanınmıştır¹¹⁴.

Osmanlı borçlarının nasıl tasfiye edileceği 46 – 63. maddelerde belirtilmiştir. 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Antlaşması ile Ermeni sorunu Türkiye sınırlarının dışındaki bir olay haline gelmiştir¹¹⁵.

1923 yılında Lozan Barış Antlaşmasının yürürlüğe girmesiyle birlikte yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin dış ilişkileri de normale dönmüş ve

böylece Türkiye yıllardır savaştığı ülkelerle normal diplomatik ilişkilerini kurmuştur. 1925 yılına gelindiğinde Türkiye'nin normal ilişkiler içerisinde olmadığı tek ülke ABD idi. 1917 yılında kesilmiş olan Türk – Amerikan ilişkilerinin yeniden kurulması ve normale dönmesi 1927 yılı sonunu bulmuştur. Daha önce birbirleriyle savaşmamış olan Türkiye ile ABD arasındaki diplomatik ilişkiler on yıl boyunca kopuk kalmıştır. Bunun başlıca nedeni ABD'deki Ermeni gruplar ve destek verenlerinin yürüttükleri Türkiye karşıtı kampanyalar olmuştur. 1923 yılında Lozan Barış görüşmeleri sırasında Türk ve Amerikalı yetkililer arasında ikili görüşmeler yapılmış ve Barış Antlaşması'nın imzasından iki hafta sonra 6 Ağustos 1923'te Türk – Amerikan ikili Antlaşmaları imzalanmıştı¹¹⁶.

1923 yılında ABD ile iki Antlaşma imzalanmıştı. Bunlardan birincisi Dostluk ve Ticaret, ikincisi ise Suçluların İadesi Antlaşmasıdır. Ancak bu Antlaşmaların imzalanması ABD'de özellikle Amerikalı Ermenileri telaşlandırmış ve “Lozan Antlaşmasına hayır” sloganı ile oldukça kapsamlı bir kampanya başlatmışlardır. Mütareke yılları sırasında Türkiye'ye karşı düşmanca tavırlar sergileyen ve buna öncülük eden “Ermenistan'ın Bağımsızlığı için Amerikan Komitesi” (American Committee for the Independence of Armenia) adlı örgüt isim değiştirerek “Lozan Antlaşmasına Karşı Amerikan Komitesi” (The American Committee Opposed to the Lausanne Treaty) adını almıştır. 1923 yılında başlayan ve yoğun bir şekilde yürütülen kampanyalarla Lozan Antlaşması tartışmaları 1926 yılı sonuna kadar sürmüştü ve nihayet 18 Ocak 1927'de Amerikan Senatosu Lozan Antlaşmasını reddetmiştir¹¹⁷.

1923 yılında ABD'de Lozan Antlaşmasına hayır kampanyalarıyla yürütülen faaliyetler 1923-1965 arasında da devam etmiştir. Bu yıllar arasında da Ermeni propagandasına her ne kadar sessizlik hakim ise de, pasif olarak ta nitelendirilmeyecek bir dönem geçirmiştir. Bahsi geçen tarihler arasında okullar ve kiliseler hariç ABD'nin çeşitli eyaletlerinde 34 kuruluş ve bunlara bağlı yüzlerce büro kurarak Türkiye aleyhine çalışmalar yürütmeye devam etmişlerdir¹¹⁸.

1923 – 1965 arası dönemde Sovyet Ermenistan'ın da ki Ermenilerle dünyanın çeşitli ülkelerine dağılmış olan Ermeniler adına iş gören Taşnaksutyun, Hınçak ve Eçmiyazın arasında ayrılıklar kendisini göstermiş ve aralarında mücadele etmişlerdir. Ancak, daha sonra mücadele programlarında bir takım konularda aynı tezleri savunmaya başlamışlardır. 1923 – 1965 arası dönemde birleştikleri noktalar şunlar olmuştur:

Sovyet Ermeni Cumhuriyeti'nin içerideki rejimden ayrı bir şekilde ekonomi ve kültürünü pekiştirmek,

Dünyanın çeşitli yerlerine dağılmış olan Ermenilerin milli duygu, din, kültür ve amaçlarını yaşatmak ve korumak,

Avrupa devletlerinde ve Milletler Cemiyeti'nde Ermeni istek ve iddialarını sürdürmek ve bunun için her fırsatı değerlendirmek,

Gerek Ermenistan'daki gerekse dünyanın çeşitli bölgelerine dağılmış olan Ermeni halkı ve göçmenleri için hayır kurumlarının yardımını sağlamak ve bunlara hemen her konuda destek çıkıp sahip olmak.

Taşnak, Hınçak ve Eçmiyazın mücadelesinde önceleri dünyanın çeşitli yerlerine dağılmış olan Ermenileri yönlendirecek teşekkülün Taşnaksutyun olabileceği yaygınlaşırken bundan endişe duyan Ermeniler de olmuştur. Avrupa'dan artık destek alınamayacağını iddia ederek tamamen Rusya'ya yönelmeyi isteyenler olduğu gibi, Osmanlı Devleti'ndeki gibi terör hareketlerini Rusya'da tekrarlamamanın ilkinde olduğu gibi ikincisinde de Ermenilere fayda sağlamayacağını öne sürenler olmuştur. Böylesi bir çelişki ve kararsız durum Ermenistan'ın ilk başbakanı Hovhannes Katchaznoui tarafından şöyle ifade edilmiştir¹¹⁹:

“Araks ve Sevan arasında küçük bir topluluk, ismen bağımsız, fakat hakikatte Rusya'nın özerk bir vilayeti. Artık ne Doğu Anadolu'da bir Ermeni yurdu, ne hükümet ve ne de uluslararası bir Ermeni sorunu yok. Bu sorun daha Lozan'da tamamen kapanmıştır. Artık Türkiye'nin doğu illerinde Ermeni yok. Bundan sonra da olmaz. Türkler kapılarını sıkıca kapadılar. Bunu zorlayıp açtırmak için biz de kuvvet yok. Bir milyona yakın nüfus, Ermeni Cumhuriyeti sınırları içinde. Bir milyondan fazlası da dışarıda ve çeşitli yerlere dağılmış bir haldedir. Ermeni Cumhuriyeti topraklarına dışarıda yaşayan Ermenilerden pek azı gelebilir. Çünkü evvela bölge çok dardır, sonra bunlar buldukları yerlerde ticaret yaparlar, Ermenistan'da yaşayamazlar. Gerçi bir bakışta şöyle bir sonuca varabiliriz: Dışarıda yaşayan Ermeniler bizim için yararlı unsur sayılmazlar. Bunlar bugünkü durum sürüp gittikçe Cumhuriyetimizin üvey evladı gibidir. Taşnaksagan komiteciler, birlikte çalışmak için esasen ihtilalci Bolşeviklere yanaşmışlar ve fakat onlardan yakınlık görmemişlerdir. Rusya'da Çarlık hükümetlerinde, Osmanlı Devleti'nde Sultanın hükümetleri tarafından bizim arkamıza düşülmemiş ve hareketlerimiz takibata alınmamış mıydı? Yıllarca Türkiye'de yaptıklarımızı şimdi Ermenistan Cumhuriyeti'nde yapamaz mıyız? Kuşkusuz bunu

da yapabiliriz: İran Karadağ'ında bir yuva kurabiliriz ve ondan da Aras nehrinin öte tarafına insan ve silah geçirebiliriz; gizli ilgiler kurabilir, silahlı çeteler saklayabiliriz. Sünik yahut Tarlakyazı Dağlarında, Sasun Dağlarında, Şatak tepelerinde ve buraların gidilmesi güç yerlerinde birkaç köyü isyan ettirmeye ve oraldaki Komünistleri ya dışarıya atmaya veya öldürmeye gücümüz yeter; sonra gürültülü gösteriler yapar ve hatta Erivan birkaç saatte herhangi resmi bir daireyi, vaktiyle İstanbul'da Osmanlı Bankası'nı ele geçirdiğimiz gibi işgal eder, şu veya bu daireyi havaya uçurur, örgüt kuran şahsi terörler yapan katliamlar düzenleriz. Sultan ve Çarın adamlarını öldürdüğümüz gibi birkaç Bolşevigi'de öldürebiliriz. Yıldız'da Sultan Hamid'e attığımız bombalar gibi Rus yöneticilerine de aynı şeyleri uygulayabiliriz. Fakat bütün bunları hangi amaçla yapacağız?

Osmanlı Devleti'nde bu eylemleri yaptığımız zaman Avrupalı büyük devletlerin dostça dikkatlerini üzerimize çekeceğimizi ve bizim için işe karışacaklarını biliyorduk ve inanıyorduk. Şimdi artık böyle bir işe karışma yok, bir önemi de kalmadı ve bu gibi deneylere girişmemize ihtiyaç yok. Eğer Müttefik Devletleri bizim Türkiye'den istediğimiz konularda bize yardım etmediler veya edemedilerse, artık daha fazlasını yapmak istemeyeceklerini anlamak gerekir. Bize şimdi Rusya'da yardım edemez. Bu nedenle işi Rusya'ya bırakmalıyız. Esasen Bolşevikler Ermenistan'ı istila etmemiş olsalardı, kendilerini biz çağırmak zorunda kalacaktık.”

İlk Ermeni Başbakanı Katchaznoui'nin de ifade ettiği gibi Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kabuklarına çekilen Ermeniler, İkinci Dünya Savaşına doğru/sırası/sonrasında yeni beklentiler içerisine girmişlerdir. Lozan Konferansı sırasında olduğu gibi, eski destekçilerine mektuplar, telgraflar göndermişler ve doğabilecek fırsatlardan yararlanmaya çalışmışlardır. Bu amaçla, ABD Başkanı Truman'a 23 Eylül 1944'te, İngiltere Dışişleri Bakanı Bevin'e 25 Şubat 1946'da Taşnak mensupları yeni mektuplar göndermişler, SSCB, ABD ve İngiltere Dışişleri Bakanlıkları'na 29 Mart 1946'da birer muhtıra vermişler, yine Stalin'e 24 Nisan 1945'te bir telgraf göndermişler ve biri 7 Mayıs diğeri 13 Haziran 1945'te olmak üzere San Francisco'daki konferansa iki muhtıra sunmuşlardır. 29 Mayıs 1945'te de Ermeni göçmenleri Meclisi Paris'te başkanları A. Çorbacıyan ve H. Samuel imzalarıyla dört büyüklere birer muhtıra vermişlerdir. 28 Mayıs 1945'te de Mısır'daki Ermeni Cumhuriyeti eski Başbakanı, Churchill, Stalin ve Truman'a birer telgraf göndermiştir.

6 Eylül 1945'te ise Taşnak lideri J. Missokian, Londra'daki Beşler Konferansı'na bir muhtıra vermiştir¹²⁰. Yine 1945 Aralık'ta yeni Ermeni Katalikosu bizzat Moskova'daki Dışişleri Bakanları Konferansı'na başvurarak "Ermenilerin Birinci Dünya Savaşı sırasında uğradığı haksızlıkların giderilmesini ve Ermenistan dışındaki Ermenilerin ana vatana dönemlerinin teminini" istemiştir.

Ermenilerin yaşadıkları bütün ülkelerde yürütülen bu faaliyetler, Tharassian'ın ifadesiyle, bu yeni sıçrayış, ve uluslararası kuruluşlara yapılan yeni müracaatlar, Sovyet basın-yayın kuruluşlarınca da desteklenmiş ve Rusya'nın 20 yılığına imzaladığı 17 Aralık 1925 tarihli Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Pakti'nin süresinin sona ermiş olmasıyla, Rusya'nın Boğazlar ve Doğu Anadolu'dan imtiyazlar ve toprak talebiyle birlikte mütalaa edilmiştir. Bu ve bunu izleyen müracaatlarda da Ermeniler, Birinci Dünya Savaşı sırasında olduğu gibi rüzgar ekip fırtına biçmişlerse de, Ermeni meselesini yine dünya kamuoyunun önüne getirmişlerdir¹²¹. 1915 yılındaki sevk ve iskân olayını Ermeniler, büyük bir soykırım felaketi olarak göstererek Ermeni halkını bunun çevresinde birleştirme yolunu seçmişlerdir¹²².

1965 YILI SONRASI TÜRK-ERMENİ İLİŞKİLERİ

1965 yılı, Ermeni propagandaları için görünürde yeni bir başlangıç yılı olmuştur. Aslında 1965'ten bu güne uzanan dönem de iki bölümde incelenebilir. Birinci bölüm; sözde Ermeni soykırımının 50. yıldönümü kutlamalarının yapıldığı tarih 1965 yılı ki bunu 1985'e kadar uzatmak mümkündür. İkinci bölüm de 1985 yılından bu güne uzanan dönemdir.

Aslında 1965-1985 arası dönemi de, Ermeni propagandasal faaliyetleri olarak iki bölümde incelemek mümkündür. Zira, 1965 yılını 50. yıl kutlamaları bahanesiyle Ermeni hareketlenmesinin yeniden ateşlendiği ve ABD başta olmak üzere dünyanın çeşitli yerlerinde Türkiye karşıtı Ermeni propagandasının başladığı yıl olarak değerlendirilebilir. Bu çizgi 1973'e kadar taşındığında 1965-1985 Ermeni hareketlerinin ikinci boyutuna gelmiş olur. Çünkü, 1973 yılı ABD'de Santa Barbara cinayetiyle yeni bir görünüm kazanmıştır. 1973'ten 1985'e kadar süren terör boyutuyla, Ermeni hareketleri faaliyet alanlarında çeşitlilik göstermeye başlamıştır.

O halde 1965-1985 çizgisi, içerisinde yeniden filizlenmeyi başlatmış, bunu yaparken olayı şiddet boyutuyla sürdürmenin yanında özellikle

1970'lerden itibaren Ermeni lobi hareketini de faaliyete sokmuştur. Öyle ki, Amerikan politikasında en güçlü lobi olan Yahudi lobisini takip eden Rum lobisinden sonra en az Rum lobisi kadar etkili bir şekilde kendisini göstermeye başlamıştır.

1965 yılı, Türkiye'ye yönelik Ermeni faaliyetlerinde yeni bir başlangıç teşkil etmiştir. Bu tarihte dünyanın çeşitli ülkelerinde yaşayan Ermeniler, Ermeni patrikhane ve kiliseleri, eğitim-öğretim kurumları ve siyasi kuruluşları harekete geçmiş ve sözde Ermeni katliamının 50. yıldönümü gerekçesiyle "24 Nisan 1915 Ermeni Soykırım Günü" ilân etmişlerdir. Bu girişim Beyrut'taki Antilyas Kilisesi Katolikosu Patrik I. Horen ile Kıbrıs Kilisesi'nden arkadaşı olan Başpiskopos Afakaryos tarafından başlatılmıştır. 24 Aralık 1964'te Kıbrıs Dışişleri Bakanı Kıpriyanu, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde Kıbrıs konusunda Türkiye'yi ve Ada Türkleri'ni suçlarken, Ermenilerle yapılan iş birliği sonucu, sözde Ermeni katliamının 50 yıl dönümünün de anılacağını açıklamıştır. Bu işbirliği, Habeşistan'ın başkenti Adisababa'da 17 – 25 Ocak 1965 tarihinde İmparator Haile Selase'nin koruyucu başkanlığında Patrik I. Horen, Başpiskopos Makaryos ve diğer ruhani liderlerin katılımıyla yapılan toplantıda resmen ve fiilen ilan edilmiştir. Bundan böyle 24 Nisan'ların böyle anılması ve Kıbrıs Rumlarıyla Türkiye Ermenilerinin ortak mücadele kararı alınmıştır. Ayrıca, Ermeni Cismani meclisi, dünyanın her tarafına yayılmış olan Ermenilerin Türkçe konuşmaması, aile, dost ve çevrelerinde Türklerin karalanması kararını almıştır. 1965 yılı, Nisan ve Mart aylarında Beyrut'ta ve Ermenilerin yaşadıkları diğer ülkelerde, ayinler, toplantılar yapılmıştır. 1965'ten itibaren artık rutin bir şekilde her yıl Nisan ayında ayin ve toplantılar tekrar edilmiştir. Bu tarihten sonra Ermeniler Beyrut, ABD, Suriye, Fransa, Brezilya, İtalya gibi dünyanın birçok ülkesinde sözde Ermeni katliamı anıtları dikmeye – diktirtmeye başlamışlardır¹²³.

Ermenistan içerisinde ve dışındaki Ermeni toplumunun Ermeni politik aktiviteleri arasında en önemli çizgilerden birisi de 1970'lerde ABD'de Santa-Barbara cinayetiyle yeni bir görünüm kazanmış olmasıdır. Bu görünüm 1973'ten 1985'e kadar süren terör boyutudur.

Ermeniler, terör sürecini politik savaşın önemli aşaması olarak görmüşler ve terörün sona ermesinden sonra ağırlıklı olarak sözde bilimsel ve özünde halkla ilişkiler boyutu güçlü olan bir süreci başlatmışlardır. Bu sürecin temel hedefi Ermeni tezlerini uluslararası platformda kabul ettirmektir.

1985, Ermeni propagandacılarının Türkiye'ye yönelik faaliyetlerinde yeni bir dönüm noktasını başlattıkları yıl olmuştur. 1985 yılından itibaren kendi aralarında bir takım siyasi ayrılıklar içerisinde olsalar da dünyanın çeşitli ülkelerinde Türkiye'ye karşı son derece düşmanca bir tavır içerisinde birçok alanda faaliyet göstermişler/göstermektedirler. Ermenilerin en önemli çalışmalarından birisini, dünyanın çeşitli ülkelerinin parlamentolarına taşıdıkları Ermeni iddialarını içeren Ermeni tasarıları oluşturmaktadır.

SONUÇ YERİNE: SİYASİ BASKI ARACI OLARAK ERMENİ İDDİALARI VE ERMENİ TASARILARI

Ermeni sorunu konusunu Türkiye açısından önemli kılan sebep, Batılı devletler tarafından dayatmacı bir yöntemle sorunun, siyasî olarak Türkiye'ye karşı politik bir araç şeklinde kullanılmasından ileri gelmektedir.

Ermeni sorunu ile ilgili bir diğer olgu da farklı ülkelerin parlamentolarında Ermeni iddialarını "soykırım" olarak kabul etmeleridir. Dünyanın değişik ülkelerinin Ermeni iddialarını "soykırım" olarak kabul etmelerinin Türkiye açısından herhangi bir bağlayıcılığı olmasa da her hangi bir ülkenin parlamentosunun tarihi bir olayı tek taraflı bir şekilde oldubittiye getirerek kabul etmesi, Türkiye cephesinden kabul edilebilecek bir durum değildir.

Batılı devletlerin, Ermeni iddialarını Türkiye'nin "soykırım" olarak kabul etmesini gerek AB sürecinde Türkiye'nin karşısına çıkartmaları gerekse Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nin yaptığı gibi Türkiye ile ilişkilerinde konuyu pazarlık aracı olarak kullanmaları ve konu üzerinde geri adım atmadan istikrarlı bir politika dâhilinde Türkiye'ye uyguladıkları dayatmacı siyasî baskı şeklinde uyguladıkları stratejiler, Türkiye'yi dış politikasında ciddi şekilde rahatsız etmiştir/etmektedir. Söz konusu baskılara karşılık Türkiye'nin karakteristik siyasî tavrının ise, kendisine isnat edilen suçlamaları reddetmekle birlikte, konu, tekrar herhangi bir şekilde yeniden gündeme gelinceye kadar, sorun ile ilgili çalışmalarını rafa kaldırması ve Ermeni iddiaları ile ilgili suçlamayı yapan ülkeyle ilişkilerini de koparmama/devam ettirme şeklinde seyrettiği görülmüştür. Bu konudaki en somut örneği, Fransa'nın 2001 yılında Ermeni iddialarını soykırım olarak kabul eden yasa tasarısını kabul etmesi ve resmileştirmesi olgusuna rağmen, yasanın kabulü öncesi ilişkilerin yasanın

kabulü sonrasında da, yasa öncesi normal seyrine dönen ve devam eden Türk-Fransız ilişkilerinde gözlemlemek mümkündür.

Bir Avrupa ülkesi olarak Fransa'nın Ermeni iddialarını kendi ülkesinde yasalılaştırarak kabul etmesi, Ermeni sorunu özelinde 2000 sonrası süreçte sorun açısından bir "milat" olmuştur. Olayı "milat" yapan gelişmeyi, Fransa'nın böylesi bir kararına karşılık Türkiye'nin "tepkisizliğinde" aramak doğru olacaktır. Zira Fransa'nın bu girişiminden sonra Türkiye'nin ciddi anlamda Fransa'ya karşı tepki nitelikli bir diplomatik çıkışının olmaması diğer ülkeler tarafından gözlemlenmiş ve bu süreçten hemen sonra ardı ardına dünyanın değişik ülkeleri tarafından soykırım iddiaları gündeme getirilmeye başlamış ve birer birer değişik ülkelerin parlamentolarında Ermeni iddialarını, "soykırım" olarak niteleyen kararlar çıkmaya başlamıştır. Öyle ki, Fransa'nın Ermeni iddialarını "soykırım" olarak kanunlaştırdığı tarih olan 30 Ocak 2001'e kadar içerisinde ABD, Uruguay, Arjantin, Rusya Federasyonu, Kanada, Lübnan, Yunanistan, Belçika, İtalya ve Avrupa Parlamentosu'nun da bulunduğu yaklaşık 10 ülkenin parlamento kararları (bazı ülkelerin parlamentoları farklı zamanlarda tekrar benzer kararı almıştır) bulunurken, Fransa'nın iddiaları yasalılaştırdığı 2001 yılından 2007 yılına kadar devam eden süreçte Ermeni iddialarını "soykırım" olarak niteleyen ülke parlamentolarının sayısı yaklaşık ikiye katlanmıştır.

Fransa'nın 30 Ocak 2001'de Ermeni iddialarını "soykırım" olarak kabul eden yasasından hemen sonra 2001 yılında Vatikan sözde Ermeni soykırımını tanımıştır. Vatikan'ı 10 Aralık 2001'de, Ermeni soykırım iddialarını benimseyen bir kararla Cenevre Kantonu takip etmiştir. Vaux Kantonu da 23 Eylül 2003'te benzer bir karar almıştır. İsviçre, 16 Aralık 2003 tarihinde 107 olumlu, 67 olumsuz ve 11 çekimser oyla aldığı bir kararla sözde Ermeni soykırımını tanımıştır. Kanada Parlamentosu ise, Ermeni iddialarını destekleyen kararı 21 Nisan 2004'de kabul etmiştir. Ermeni iddialarını parlamentosunda kabul eden bir diğer ülke Slovakya olmuştur. Slovakya'da kayda değer Ermeni olmamasına rağmen Slovakya Parlamentosu'nun 30 Kasım 2004'te sözde Ermeni soykırımı ile ilgili kabul ettiği karar şaşırtıcı olmuştur. Bunları, 21 Aralık 2004'te Hollanda Parlamentosu'nun aldığı karar ile 19 Nisan 2005 tarihinde Polonya Parlamentosu'nun oy birliği ile aldığı karar takip etmiştir. 22 Nisan 2005'te Rusya Federasyonu Duması, 14 Nisan 1995 yılında almış olduğu kararın bir benzerini kabul ederken Arjantin Senatosu ise, 20 Nisan 2005'te 1993, 2003 ve 2004 yılı kararlarını tekrar eden bir

karar kabul etmiştir. 3 Mayıs 2005'te Uruguay Meclisi bir karar kabul etmiştir ki, ilk kararı 1965'te alan Uruguay Meclisi, 26 Mart 2004'te de aynı kararı kabul etmişti. Bir diğer şaşırtıcı durum da 3 milyona yakın Türk'ün bulunduğu ülke olan Almanya'da yaşanmıştır. Öyle ki, 16 Haziran 2005'te Alman Parlamentosu "soykırım" kelimesini kullanmadan bir karar kabul etmiştir. Soykırım iddialarını içeren kararları alan ülkeler kervanına katılan bir diğer ülke parlamentosu da 14 Temmuz 2005'te sözde Ermeni soykırımı iddialarını benimseyen bir karar kabul etmekle Venezuela olmuştur. Ayrıca, Brezilya'nın San Paulo Bölgesi Parlamentosu 20 Ekim 2005'te soykırım iddialarını kabul eden ve bunun federal düzeyde tanınmasını isteyen bir kararı kabul etmiştir. 22 Haziran 2005'te Kırım Parlamentosu bir karar kabul ederken Litvanya Parlamentosu ise, 15 Aralık 2005'te bir karar kabul etmiştir. 2007'ye gelindiğinde ABD'de kararı kabul eden eyalet meclislerinin sayısı 36'ya yükselmiştir. Konu ile ilgili ilk kararı 1987 yılında alan Avrupa Birliği Parlamentosu ise, değişik zaman aralıklarında Ermeni iddialarını destekleyen kararlar almaya ve bu konuda Türkiye'ye baskı yapmaya devam etmiştir.

Fransa'nın Ermeni iddialarını "soykırım" olarak kabul ederek yasalaştırmasından sonraki 6 yıl içerisinde yoğun bir şekilde diğer ülke parlamentolarının konuyu gündemlerine taşıyarak kabul etmeleri, ayrıca değişik ülkelerde sözde "soykırım" anıtlarının dikilmesi ve diğer Ermeni yanlısı birçok faaliyetin artması olgusu, sorun ekseninde düşünüldüğünde Türkiye açısından dikkate değerdir. Aynı sürecin, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan beri Türkiye-Batı ilişkilerinde (özellikle Türkiye'nin AB sürecinde) en çok yakınlaşmanın gerçekleştiği bir dönem olduğu da göz önünde bulundurulduğunda, bilimsel yaklaşımı göz ardı ederek tamamen Ermeni iddialarına siyasi nedenlerle yaklaşan Batı dünyasının Türkiye algılamasının tablosunu göstermesi bakımından da önemli olduğu görülecektir. Bu noktada objektif bir değerlendirme ile Türk dış politikasının zafiyetini görmemek de mümkün değildir. Öyle ki, Türkiye'nin Batı ile ilişkilerine hâkim olan tek yanlı bağımlılık siyasetinde sürüklendiği sürecin resmini gösteren bu tablo, karşı tarafa (Batı dünyasına) Türkiye'yi bu konuda sıkıştırma pozisyonunu da doğal olarak vermiş bulunmaktadır. Türkiye'nin Batı ile bütünleşme çabasında ulusal çıkarlarını dahi göz ardı ederek sergilemiş olduğu 'her ne olursa olsun AB'ye girme arzusu' şeklindeki olağanüstü istek, Batılılar tarafından iyi

algılanmış ve bu algı, Batılılara Türkiye üzerinde kendi çıkarlarını kabul ettirme noktasında dayatmacı bir üslup imkânını sunmuştur.

Batı dünyasının Ermeni iddialarına büyük bir şevkle sarılmalarının değişik sebepleri üzerinde durulabilir.

Batılıların, tarihi süreç içerisinde Ermeni halkını kullanarak zaten kendilerinin palazlandıkları ve ortaya siyasi bir mesele olarak çıkardıkları sorunu, tarihi süreç içerisinde kendi çıkarları için kullandıkları Ermenilere karşı bir vefa borcu olarak sahiplenerek savunma istemlerinin olduğu düşünülebilir. Ayrıca, Batılı devletlerin zaman zaman pazarlık kartı olarak da kullandıkları Ermeni iddiaları konusunu, kendi menfaatleri ekseninde dış politikalarında Türkiye'ye karşı stratejik bir araç şeklinde kullandıkları da görülmüştür. Bir diğer sebep olarak ise, Batı dünyasındaki her bir ülkenin, kendi tarihi boyunca, bir şekilde işlemiş oldukları insanlık suçlarının ve katliamların, sadece Hıristiyan devletler tarafından yapılmadığını, benzer bir eylemi, Doğu dünyasında da Müslüman temelli bir devletin -hem de Hıristiyan bir topluluğa karşı- işlemiş olduğu tezini, söz konusu iddiaların doğruluğuna veya yanlışlığına bakmaksızın, kabullenerek, kendilerinin işlemiş oldukları insanlık suçlarında ve katliamlarında, yine kendilerini haklı görme/gösterme olgusunun olduğunu söylemek pek de yanlış olmayacaktır.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından kurulan Ermenistan Cumhuriyeti Türk-Ermeni ilişkilerine yeni bir boyut katmıştır. Türkiye, Ermenistan'ı, Azerbaycan ve Gürcistan ile aynı zamanda tanımış, ancak, Ermenistan Türkiye'nin toprak bütünlüğünü ve sınırlarının dokunulmazlığını resmen tanımadığı ve ayrıca Ermeni Anayasa bildirgesinde Doğu Anadolu'dan Batı Ermenistan olarak bahsedildiği için, Ermenistan ile diplomatik ilişki kurulamamıştır. Diğer yandan Ermenistan'ın Karabağ ve diğer Azerbaycan topraklarını işgal etmesi de diplomatik ilişkiler kurulmasının önünde ayrı bir engel olmuştur.